

CROATICA CHRISTIANA PERIODICA

ČASOPIS INSTITUTA ZA CRKVENU POVIJEST
KATOLIČKOG BOGOSLOVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

God. XXII

Zagreb 1998.

Broj 41

rasprave i prilozi

UDK: 949.75:930.22
Izvorni znanstveni rad

PORUKA I DATACIJA TZV. LJETOPISA POPA DUKLJANINA

Lujo MARGETIĆ, Rijeka

Nakon kraćeg prikaza najnovijih radova o Ljetopisu (Steindorff i Peričić), autor razmatra dva najuže povezana problema: njegovu dataciju i poruku.

Ljetopis je pisan u doba bizantskog cara Emanuela (gl. XLVII.). Najvažnija glava Ljetopisa (gl. IX.) opisuje, uz ostalo, organizaciju navodne države kralja Svetopeleka, koja obuhvaća područja istočno od Jadrana. Područje te države odgovara onom koje je u doba toga cara nakon 1165. god. bilo u bizantskoj vlasti, ali povećano za područja koja su bila u mletačkoj vlasti (kvarnerski otoci i Zadar). Usto, u Svetopelekovoj državi navodno su postojale dvije metropolije, sjeverna sa sjedištem u Saloni-Splitu i južna sa sjedištem u Duklji. Pisac Ljetopisa na taj način izražava crkvene pretenzije s jedne strane barske biskupije, koja bi po njemu trebala preuzeti nekadašnje područje dukljanske metropolije i s druge strane splitske metropolije, koja bi se trebala proširiti i na područja zadarske nadbiskupije osnovane tek pred razmjerno kratko vrijeme (1154. god.). Takva je crkvena organizacija ne samo u najvećem interesu Splita i Bara, već je i u skladu s namjerama Emanuela nakon 1171. god., kada je došlo do otvorenoga i vrlo žestokog neprijateljstva između Bizanta i Mletaka.

Prema tome, Ljetopis je nastao nakon 1171. god., a prije smrti Emanuela 1180. god. Osim toga, kako je za takvu reorganizaciju trebala i papina suglasnost, on nije mogao nastati nakon 1177. god. kada se papa Aleksandar III. otvoreno priklonio Mlecima i jasno potvrdio da ne misli odstupiti od podrške zadarskoj nadbiskupiji.

Unutar upravo navedenog razdoblja padaju sačuvana pisma barskog biskupa Grgura, upućena splitskim crkvenim krugovima, iz kojih je vidljiva živa crkvenopolitička djelatnost barske i splitske Crkve u skladu s navedenim ciljevima.

Osobita je pozornost u radu usmjerena na onaj dio organizacije Svetopelekove države u kojem se priča o Bijeloj i Crvenoj Hrvatskoj. Dokazuje se da je prema bizantskim piscima Skiličinu Nastavljaču i Niceforu Brijeniju dokazana nazočnost hrvatskih četa u Duklji-Zeti oko 1072./1073. god. i istražuje okolnosti pod kojima su te čete intervenirale. Hrvatska se na istom području spominje također i u djelu Nicete Honijata u drugoj polovici XII. stoljeća, a kada Cinam, pouzdani bizantski pisac, govori o osvajanju Hrvatske i Dalmacije, on uz Trogir, Šibenik i Split spominje i Duklju. Konačno, novija su istraživanja (Ferluga) pokazala kako je u isto vrijeme (poslije 1171.) područje Hrvatske, Dalmacije i Duklje bilo organizirano kao jedna jedinstvena provincija pod jednim bizant-

skim namjesnikom. Naziv te provincije bio je totum regnum Dalmatiae et Chroatae pri čemu je element totum označavao ujedno i bizantske pretenzije prema Zadru i kvarnerskom otočju.

I.

1. O Ljetopisu Popa Dukljanina (dalje: Ljetopis) već postoji obilna literatura, ali mnoga su pitanja o tom neobičnom djelu još uvijek ostala potpuno otvorena. U ovome ćemo radu pokušati predložiti novo tumačenje političke poruke toga djela i, s tim u najužoj svezi, utvrditi dataciju njegova nastanka, kao i dotaći se nekih drugih problema otvorenih novim istraživanjima. Tako su u novije vrijeme objavljena dva rada koja uvelike unaprjeđuju dosadašnje spoznaje o Ljetopisu. Mislimo na radove Steindorffa¹ i Peričića.² Kako znanost napreduje diskusijom, odlučili smo potanje ispitati neke aspekte Ljetopisa s osobitim obzirom na teze iznesene u ta dva rada, to više što se na taj način popunjuju rezultati analiza nekih pitanja hrvatske povijesti obrađenih u našem radu iz 1987. god.³ u kojem smo naglasili da nismo uzeli u obzir »aktivnu politiku Hrvatske na njezinim južnim granicama, osobito prema Bizantu,⁴ i da smo se u istraživanju ključnih elemenata hrvatske povijesti sedamdesetih godina XI. stoljeća zadržali u prvom redu na odnosima Hrvatske s papom i *comesom* Amikom u svjetlu domaćih, papinskih, mletačkih i ugarskih vrela«.

2. U svome radu Steindorff dolazi do zaključka da je Ljetopis pisan oko 1180. god.,⁵ tj. u zadnjim godinama dukljanske samostalnosti, možda od Grgura Barskog, koji se kasnije u Zadru naziva »barski nadbiskup«, ali prije Nemanjina napada na Bar. Po Steindorffu bi Ljetopis bio sastavljen s namjerom da dokaže da je dukljansko-barska metropolija jednako stara kao splitska⁶ i da su se njezine granice uglavnom pokrivale s granicama nekadašnjega Bodinova kraljevstva do 1108. god. Steindorff dokazuje da se *planities Dalmae* na kojoj se održavao sabor nalazila u području stare Duklje, približno na sjecištu obalnih i kontinentalnih dijelova navodne Svetopelekove države.⁷ Dosadašnji prijedlozi objašnjenja Dalme kao Duvna ili Omiša ne zadovoljavaju Steindorffa: slavenski oblik *Dl'mno*, kasnije Duvno, nastao je iz latinskoga *Delminium* i sačuvao i korijen i rod; zato je teško ime *Dalma* tumačiti kao izravnu varijantu *Delminiuma* ili kao polatinjeni slavenski *Dl'mno*.⁸ Što se

¹ L. STEINDORFF, Die Synode auf der *Planities Dalmae*, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung XCIII, Wien-Köln-Graz, 1985., 279–324.

² E. PERIČIĆ, *Sclavorum regnum Grgura Barskog – Ljetopis popa Dukljanina*, Zagreb, 1991.

³ Pozadina prvoga ugarskog napada na Rab (1071.), *Historijski zbornik* 50, 1987., 75–119.

⁴ *N. dj.*, 316.

⁵ STEINDORFF, *n. dj.* (bilj. 1), 321.

⁶ *N. dj.*, 316.

⁷ *N. dj.*, 305.

⁸ *N. dj.*, 302. U bilješki 108 Steindorff spominje Šišića, Letopis 306, 398–399 s ovom primjedbom: *Hier wurde der Zug »Dalma« erstmals auf das Gleis nach Duvno rangiert.* Na dva upravo spomenuta mjesta Šišić objavljuje tekst Ljetopisa u latinskoj, talijanskoj, hrvatskoj redakciji i Marulićevu latinskom prijevodu hrvatskog teksta u kojem se spominje *Dalma*. *Erstmal?* Ipak je ŠIŠIĆ već u svojoj *Geschichte der Kroaten*, Zagreb, 1917 spomenuo *jene Fabelei von der grossen Volksversammlung der Kroaten auf dem Duvnofelde.* (Usp. ISTI, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925., 387 i već 1879. davno prije Šišića I. KUKULJE-

pak tiče Omiša, srednjovjekovna latinska vrela spominju ga kao *Almisum*, *Olmisium* ili slično, slavenski Ol'miš, od čega kasnije Omiš.⁹ To su razlozi zbog kojih je Steindorff odlučio potražiti neko drugo mjesto za Dukljaninovu Dalmu, i to u staroj Diokleji. Tamo je Steindorff utvrdio mjesto Daljam, u dolini Zete, oko deset kilometara zapadno od Titograda, i mjesto Doljani, oko 2 km istočno od Diokleje. To bi, prema Steindorffu, dosta dobro odgovaralo granici između *Dalmatia inferior* i *Dalmatia superior* i crkvenoj granici između nadbiskupija Salone i Diokleje-Bar. Tako bi se *Dalma* našla prilično točno u točki gdje se sastaju četiri Dukljaninova kraljevstva: Bosna – sjeverno, Raška – sjeveroistočno, *Dalmatia superior* – sjeverozapadno i *Dalmatia inferior* – jugoistočno, s time da se u Bosnu treba računati, u skladu s tezama Novakovića,¹⁰ područje između Une, Vrbasa i Cetine. Steindorff upozorava na to da je Dukljanin prešutio tri važna događaja u povijesti Duklje. Prvi se odnosi na pismo pape Grgura VII. iz 1078. u kojem papa naziva vladara Duklje, Mihajla, kraljem i nudi mu priznanje titule kralja i dodjelu zastave sv. Petra. Drugi se odnosi na pismo pape Klementa III. iz 1089. god. kojim je na zahtjev dukljanskog kralja Bodina Bar priznat kao metropola, a treći, da je Dubrovnik najkasnije 1142. god. postao metropolijom pod koju je pripao i Bar.

Po Steindorffu je Pop Dukljanin znao da se crkvene granice u načelu poklapaju s državnima pa mu je njegova konstrukcija Svetopelekovе države poslužila da prikaže nadbiskupiju u Baru isto toliko starom kao splitsko-salonitansku. Međutim, nastavlja Steindorff, da je Dukljaninu bilo samo do toga da dokaže približno poklapanje crkvene provincije Bar s granicama svjetovne vlasti, on bi se bio zadovoljio onim što se stvarno dogodilo u XI. stoljeću kada je Duklja postupno osvojila Zahumlje, Travunju, Bosnu i Rašu, tako da su biskupije, nabrojene u buli Klementa III. od 1089. god., približno odgovarale granicama države. Međutim, uskoro nakon Bodinove smrti 1108., država se raspala pa je metropolija Bar izgubila politički oslonac.¹¹ Dublji razlog konstrukcije Svetopelekovе države bio bi, po Steindorffu, u tome da je Ljetopis želio istaknuti prednost barske metropolije pred onom u Dubrovniku, koja je osnovana najkasnije 1142. god.,¹² u svakom slučaju neusporedivo kasnije od barske.¹³

VIC-SAKCINSKI, *Prvovjenčani vladaoci Bugara, Hrvata i Srba i njihove krune*, Rad JAZU 58, 1879., 15: *locus Dalma = Dlmno*).

⁹ Steindorff nije uzeo u obzir još jedno mišljenje, naime, da je »Dalma čista fikcija, kao što je i Svetopelek (odnosno Budimir hrvatske verzije) izmišljeni kralj«. Tako N. BANASEVIĆ, *Letopis Popa Dukljanina*, Beograd, 1971. misli da je Dukljanin »smestio izmišljenu Dalmu (...) u neku vrstu ničije zemlje, bolje reći na tačku geometrijskog preseka dveju Dalmacija«.

¹⁰ 10. STEINDORFF, *n. dj.* (bilj. 1), 707, bilj. 128 tvrdi da je ocjena S. Džaje iz 1983. o Novakovićevim velikosrpskim tendencijama u radu R. NOVAKOVIĆ, *Gde se nalazila Srbija od VII do XII veka* (Beograd, 1981.), 100–102, nepravedna i nekorektna (*unberechtigt und unfair*). Jedine grješke Novakovića bile bi po Steindorffu u nespretnom načinu pisanja i u tome da nije dobro iznio Šišićeva stajališta.

¹¹ STEINDORFF, *n. dj.* (bilj. 1), 329.

¹² *N. dj.*, 313.

¹³ Usput se osvrćemo i na Steindorffov zanimljiv pokušaj da dokaže da je u Ljetopisu vidljivo izjednačavanje pojmova Hrvatska i Dalmacija »ili barem kao dva pojma nešto što je teško djeljivo jedno od drugoga«. Pritom se poslužio vijestima Tome Arcidakona: *Dalmatia dicebatur olim largius, censebatur enim cum Chroatia una prouintia* odnosno *Salona, quae caput erat Dalmatiae et Chroatiae* (STEINDORFF, *n. dj.*, br. 1), 299–300 i na arapskog geografa Idrizija koji govori o »zemljama Hrvatske, koje nose naziv Dalmacija« (STEINDORFF, 306, bilj. 124)

3. Peričić se u svojem vrlo savjesno napisanom radu, objavljenom 1992. god.¹⁴, svestrano pozabavio Ljetopisom. On dokazuje da je dukljansko-barska nadbiskupija obnovljena

Steindorffovi argumenti nisu uvjerljivi.

Toma jasno razlikuje Hrvatsku od rimske i bizantske Dalmacije. Steindorff misli da se Toma izražava nespretno (*missverständlich*) kada kaže da je (rimska) Dalmacija nekoć bila mnogo veća, jer se smatrala jednom provincijom zajedno s Hrvatskom. Međutim, Toma piše sa stajališta srednjovjekovna pisca i hoće reći približno ovo: u rimsko doba provincija Dalmacija obuhvaćala je i današnju Hrvatsku. Zato Toma rabi imperpekt: *dicebatur, censebatur*. A kada opisuje srednjovjekovnu Hrvatsku, on je eksplicitan: *Chroattia est regio montuosa, a septentrione adheret Dalmacie*, Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana*, ed. F. RAČKI u: *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* (dalje: MSHSM) 26, Zagreb, 1894., 25 (Hrvatska je brdovita zemlja, koja na sjeveru graniči s Dalmacijom). Mislimo da ne bi smjelo biti dvojbe: Toma ni najmanje ne osjeća Hrvatsku i Dalmaciju kao sinonime. Uostalom, ni Idrizijev opis naših primorskih gradova ne može se rabiti kao dokaz da se Hrvatsku i Dalmaciju osjećalo kao sinonime. Tako npr. kada Idrizi kaže da je »Bakar (...) prvi grad među zemljama Hrvatske koje se nazivaju Dalmacija a (proteže se) duž obale«, onda on ne govori o jednoj zemlji s dva naziva, već želi naglasiti da se oni dijelovi Hrvatske koji se protežu duž mora nazivaju (*prendono il nome di!*) Dalmacija – što je, uostalom točno.

I intitulacija u hrvatskim vladarskim ispravama i datiranje dalmatinskih privatnih isprava iz druge polovice XI. stoljeća ukazivali bi po Steindorffu (na i. mj.) na to da je Hrvatska sinonim za Dalmaciju. Time se po Steindorffu mnogo dobiva. Naime, on se slaže s tezom N. KLAJIĆ, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 1971., 345, i FERLUGE, iz 1978. god., *L' amministrazione bizantina in Dalmazia*, Venezia, 1978., 238, da dalmatinski gradovi nisu pripadali Hrvatskoj. Steindorff dodaje: ako bi se prihvatilo mišljenje da je pojam Dalmacije u tim ispravama obuhvaćao samo bizantsku temu (a ne i Hrvatsku), onda bi to bilo u suprotnosti s tezom N. Klaić, Ferluge i samoga Steindorffa. Nasuprot tomu, ako su Hrvatska i Dalmacija obuhvaćale isto područje, tj. ako je riječ o sinonimima, onda spomenute intitulacije i datiranja nisu dokaz za neautentičnost tih isprava.

Ipak treba uzeti u obzir cjelokupni dokumentarni materijal koji nam stoji na raspolaganju. Iz njega je vidljivo da se i te kako pravila razlika između Hrvatske (odnosno Hrvata), s jedne, i Dalmacije (u smislu Bizantske Dalmacije), s druge strane. Trpimir (o. 840., *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* [dalje CD], sv. I, 1967., 3, br. 3) i Muncimir (CD I, 22, br. 20) tituliraju se *dux Croatorum*, čime je njihova vlast nedvojbeno ograničena samo na Hrvatsku. Papa Lav VI. potvrđujući zaključke drugog crkvenog sabora 928./929. god. (CD I, 37, br. 36) naređuje da treba ostati prethodno stanje po kojem su osorski, rapski i dubrovački biskup te splitski nadbiskup imali župe također i *in Croatorum terra*, dok se biskupska vlast Grgura proteže samo na područja *in Croatorum terra*. Kada je 1074. god. papa odustao od podrške Krešimiru IV., on mu više ne priznaje pravo na *regnum Croatiae et Dalmatiae* i zato papin legat napominje (CD I, 136, br. 107) da obavlja svoje funkcije u Splitu *ea tempestate qua comes Amicus regem Croatiae cepit*. A kada je 1092. god. zbog Ladislavove intervencije došlo do faktičnog prestanka jedinstvenog *regnum Croatiae et Dalmatiae*, Zadrani naglašavaju u protokolu isprave (CD I, 200, br. 161) da se ona piše *tempore quo Vladislav, Pannoniorum rex, Chroatiae invadens regnum domnum Almu, suum nepotem, in illo statuit regem*. Oni žele istaknuti da Almoš vlada u »onom kraljevstvu«, tj. u Hrvatskoj, a ne i u Zadru, tj. u Dalmaciji. Ukratko, Hrvatska je jedno, a Dalmacija drugo područje. Oni su u vrijeme Krešimira IV., Zvonimira i Stjepana II. bili ujedinjeni u jednu državu, *regnum Croatiae et Dalmatiae*. Vidi npr. L. MARGETIĆ, *Odnosi Petra Krešimira i pape prema Korčulanskom kodeksu*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 74, 1980., 219–238; ISTI, *Regnum Croatiae et Dalmatiae u doba Stjepana II.*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 29, 1996., 11–20. Dakle, *Dalmatia* se u ispravama iz doba narodnih vladara odnosi ipak na tzv. Bizantsku Dalmaciju.

Steindorffova tvrdnja da smo u upravo navedenom radu iz 1980. došli do zaključka da je Krešimir podložio sjevernodalmatinske kontinentalne gradove iznenađuje. Naše smo stajalište nakon što smo dali pregled mišljenja o tom problemu opširno obrazložili ovako:

»Čini nam se da nijedno od do sada predloženih rješenja ne zadovoljava. Ne postoji nikakav dokaz da je Bizant priznao novu državopravnu cjelinu (*regnum Croatiae et Dalmatiae*), a niti je to čak vjerojatno. S druge strane, stvarna vlast nad nekim područjem nije dovoljan pravni razlog da se to područje pravno ujedini pod međunarodnom priznatom vlašću. Tako dugo dok se stvarna vlast međunarodnopravno ne legalizira, ona ima prizvuk nezakonitosti i zato svaki stvarni vladar nekog teritorija izvanredno uporno nastoji da mu se prizna ono što je stekao. Sama činjenica držanja Dalmacije bez međunarodnog priznanja ne bi davala nikakvo pravo Petru Krešimiru da nosi naslov ujedinjenog kraljevstva. Po našem je mišljenju Petar Krešimir vladao doduše nad Krkom, dakle imao je stvarnu vlast nad dijelom Dalmacije, ali daleko važnija od posjeda dijela Dalmacije bila

1177.–1179. god.¹⁵ odlukom pape Aleksandra III. i da je upravo u povodu toga važnog događaja Grgur Barski napisao Ljetopis koji je trebao dokazati prava Duklje i Bara na metropoliju, ugašenu 1167.–1168. odlukom istoga pape.¹⁶ Za nadbiskupa obnovljene metropolije imenovan je Grgur Barski, koji je morao zbog svoga neprijateljstva prema Nemanji i želje za obnovom dukljanske države otići iz Bara i skloniti se najprije u Dubrovniku, odakle je konačno došao u Zadar, svoje rodno mjesto, gdje je i umro možda oko 1198. godine.¹⁷

je bar prešutna suglasnost pape na Krešimirov program osvajanja Dalmacije i njezinog inkorporiranja u Hrvatsku. Njegov naslov nije mu dao stvarnu vlast nad najvećim dijelom bizantske Dalmacije. Ipak, taj naslov kao simbol težnje ujedinjenja dalmatinskih gradova sa svojim zaleđem imao je izvanrednu budućnost. *Regnum Croatia et Dalmatie* kao politički pojam proizišao iz kombinacija ojačalog papinstva na široj svjetskoj pozornici i težnje hrvatskog kralja da proširi svoj utjecaj na imućne obalne gradove odgovarao je na dugotrajnom povijesnom planu narodnim geopolitičkim, ekonomskim i društvenim interesima i zato je nadživio tolike povijesne perturbacije. Nismo li dovoljno jasno istaknuli da je Krešimir vladao samo nad Krkom i da nije imao stvarnu vlast nad najvećim dijelom bizantske Dalmacije? A ipak Steindorff tvrdi da je po našem mišljenju Krešimir *Festlandsstädte* (tj. Zadar, Trogir, Split) *unterworfen* (?) pa tu našu navodnu tvrdnju *hält (...) für verfehlt*. Skloni smo vjerovati da je riječ o nedovoljno pozornom čitanju našega rada.

¹⁴ Vidi bilj. 2.

¹⁵ *N. dj.*, 234.

¹⁶ *N. dj.*, 176.

¹⁷ N. BUDAK, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb, 1994., osvrnuo se na Peričićevu knjigu i prigovorio da se autor »nekritički priklanja mišljenjima poput onog D. Mandića o postojanju stare hrvatske kronike iz 8. stoljeća (91)«. Primjedba nije na mjestu. Peričić navodi Mandićevo mišljenje, ali se ni iz čega ne može izvesti zaključak da bi se on s tim Mandićevim mišljenjem složio. Upravo obratno, sve upućuje na to da je Peričić, uz ostalo, savjesno napomenuo da u literaturi postoji i takvo mišljenje. Peričić piše: »Spomenut ćemo još i to da je prema D. Mandiću u isto djelo (tj. Ljetopis: L. M.) ušla i stara hrvatska kronika iz VIII. stoljeća itd.« (PERIČIĆ, *n. dj.*, 91). Ne smatramo, usto, korektnom stilizaciju Budakove zamjerke (»nekritički se priklanja mišljenjima poput ovog ...«) jer iz nje proizlazi kao da je Peričić više puta prihvatio razna nekritična mišljenja. Takvu Peričićevu »sklonost« nekritičkim mišljenjima trebalo bi dokazati – a jedini primjer koji Budak navodi govori protiv ovakve uopćene ocjene Peričićeva rada. U svakom slučaju, smatramo da je pri spomenu Peričićeva djela trebalo upozoriti na osnovnu tezu koju ovaj zastupa, tj. da je pisac Ljetopisa upravo Grgur Barski. Ona je vrlo savjesno i temeljito obrađena – zapravo po prvi put ozbiljnije u literaturi, jer su to autori dosad samo nabacili ili naslutili. Uz autore koje navodi Peričić (V. Klaić, Valentini, Sakač, Radojčić, Čubelić), *n. dj.*, 130–136, treba dodati i Steindorffa, koji također dopušta da je Grgur pisac Ljetopisa, ali se ni on ne upušta u raščlambe. Tko god se upusti u ocjenu Peričićeva rada, mora spomenuti njegovu osnovnu tezu i zauzeti stajalište o njegovim argumentima. Budak tvrdi da Ljetopis želi opravdati vlast dukljansko-zetskih vladara nad susjednim sklavinijama i gradovima do koje je došlo u drugoj polovici XI. stoljeća kada je knez Mihajlo uz pomoć pape Grgura VII. okrunjen za kralja zavladao susjednim sklavinijama. »Barski svećenik« napisao je svoje djelo »sredinom idućeg stoljeća«, dakle sredinom XII. stoljeća. Pritom se Budak poziva na Steindorffa, ali Steindorffovo je tumačenje posve drukčije. Dakako da se iz kratkog Budakova osvrtu ne može saznati na kojim argumentima on temelji svoju tezu (»opravdanje vlasti dukljanskih vladara u XI. stoljeću«) pa i diskusija o tim argumentima nije moguća. Dodajmo da Budak opetovano rabi termin »Barski rodoslov« (str. 130 do 131) umjesto u hrvatskoj historiografiji uobičajenog naziva Ljetopis Popa Dukljanina. Ne vidimo nikakve potrebe da se u hrvatsku historiografiju uvodi taj termin koji je pokušao, ali bez uspjeha, nametnuti N. RADOJČIĆ u prikazu Šišićeva djela u *Slavia* VIII, 1929., 170, koji je, doduše, prihvatio npr. i J. KOVAČEVIĆ, *Istorija Crne Gore*, Titograd, 1967., 423. Koliko je nama poznato, od Črničica (1874.) do Peričića (1991.) i I. GOLDSTEINA, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb, 1995., svi hrvatski autori služe se nazivom Ljetopis. Goldstein se složio sa stajalištem M. Šufflaya da je na teritoriju Crvene Hrvatske pod srpskom vlašću moglo biti elemenata jednakih onima sjevernije hrvatske sfere (30–31). Goldstein ne vjeruje u Dukljaninovu priču o Tomislavu i slaže se s Mošinom da se pod Atilom na tom mjestu Ljetopisa vjerojatno misli na Arpada (286); skeptičan je prema krunidbi Tomislava na koju bi po nekima podsjećala krunidba Svetopelega-Budimira, za

II.

1. Zaključne riječi Ljetopisa (gl. XVII)

Naše analize započeti ćemo razmatranjem pitanja datacije nastavka Ljetopisa prema njegovim zaključnim riječima (glava XLVII):¹⁸ »Nakon toga knez Radoslav ode caru Emanuelu koji ga je dobrostivo primio i dao mu na vladanje i upravljanje cijelu zemlju (u onom opsegu) kako ju je držao njegov otac. Kada se nakon toga knez Radoslav vratio od cara, počeo je vladati i upravljati zemljom zajedno sa svojom braćom. Nakon toga podigli su se neki zli ljudi, koji su od davnine bili neprijatelji i odmetnuli se od njega i doveli Dešu, Uroševa sina, te mu dali Zetu i Travunju. Radoslavu i njegovoj braći ostala je primorska oblast i grad Kotor do Skadra. Oni su se i dalje uporno borili i ratovali protiv Uroševa sina i protiv ostalih neprijatelja da bi zemlju, koja se od njih odmetnula, mogli ponovno steći, a onu kojom su vladali, muški obraniti.«

Ove zaključne riječi Ljetopisa pisane su dakle nakon stupanja na carsko prijestolje Emanuela Komnena (8. IV. 1143.). One su ispunjene velikim poštovanjem prema Emanuelu. Inzistira se na tome da je Radoslav išao caru, čime se priznaje da je jedino car, kao suve-

---

koju mnogi misle da je bila na Duvanjskom polju, a neki (Barada – N. Klaić) kod Omiša (299–300).

Posve drugim smjerom krenuo je u svojim istraživanjima D. Mandić u svojim mnogobrojnim radovima, objavljenim pedesetih i šezdesetih godina. Njegove su osnovne teze ove: u najstarijem hrvatskom djelu, zvanom Methodios, pisalo je da su Hrvati na Duvanjskom saboru 753. god. svoju državu razdijelili na tri dijela, Crvenu (Južnu), Bijelu (Zapadnu) Hrvatsku i Zagorje. Prema staroj kronici iz VIII. stoljeća Hrvati su naselili sve zemlje od Vinodola do današnje Valone. Neki hrvatski glagoljaš napisao je na poticaj prvoga dukljanskog kralja Mihajla I. između god. 1074. i 1081. djelo *Kraljevstvo Hrvata*. Naime, Mihajlo I. nakon smrti kralja Petra Krešimira IV. rascijepio je jedinstvenu državu Hrvata i osnovao novo hrvatsko kraljevstvo u Duklji. Oko 1148.–1153. neki barski svećenik napisao je svoj *Ljetopis* u koji je, uz ostalo, ubacio i djelo *Kraljevstvo Hrvata*. Vidi osobito njegove radove: *Crvena Hrvatska u svjetlu povijesnih izvora*, Chicago, 1957.; *Gesta regum Chroatorum*, Buenos Aires, 1957.; *Hrvatski sabor na Duvanjskom polju god. 753.*, Buenos Aires, 1957.; *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*, Roma, 1963., osobito 58–60 (Zakarpatski Hrvati bili su izgrađen državni narod još od 6. stoljeća po Kristu); 88–89 (Svjedočanstvo spisa Methodios god. 753.); 145–193 (pretisak rada Hrv. sabor itd.); 226–254 (Neispravne tvrdnje Konstantina Porfirogeneta o povijesti Južnih Slavena); 255–283 (*Gesta regum* kao gore i osnutak dubrovačke nadbiskupije); 368–375 (Hrvatstvo sredovječne Duklje); 443–469 (*Kraljevstvo Hrvata i Ljetopis Popa Dukljanina*).

Naša je koncepcija, argumentirana u ovome radu, posve drukčija pa nismo smatrali potrebnim pobijati njegove teze.

Od ostalih novijih autora spomenimo one za koje držimo da su korisni i inspirativni: A. MATANIĆ, *De origine tituli »Dalmatiae ac totius Croatiae primas«*, Romae–Sublaci 1952.; I. KAMPUŠ, Novi prilozi o lokrumskim falsifikatima i Desinoj darovnici pulsanskim benediktincima, *Historijski zbornik* XV/1962.; F. GOGALADOMINIS, Kada je održan sabor na Duvanjskom polju?, Šibenik, 1965.; M. DINIĆ, Humsko-trebinska vlastela, Beograd, 1967.; V. FORETIĆ, Smještaj Hrvata i Srba u srednjem vijeku s naročitim obzirom na Crvenu Hrvatsku, *Dubrovnik* 4/1969.; M. HADŽIAHIĆ, Pitanje vjerodostojnosti sabora na duvanjskom polju, Sarajevo, 1970.; V. FORETIĆ, La Chiesa di Ragusa (Dubrovnik) in rapporto alla Chiesa di Spalato (Split), *Vita religiosa, morale e sociale ed i concili di Split (Spalato) dei secc. X–XI*, *Atti del Symposium internazionale di storia ecclesiastica*, Split 26–30 settembre 1978, Padova, 1982.; i osobito dva rada iz 1988. god. tj. J. LEŠNY, *Historia Królestwa Slowian czyli Latopis Popa Duklanina*, Warszawa, 1988, i S. KOVAČIĆ, Splitska metropolija u dvanaestom stoljeću u *Zborniku: Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, Rijeka–Zagreb, 1988., 11–39.

¹⁸ Služimo se latinskim tekstom prema F. ŠIŠIĆ, *Letopis popa Dukljanina*, Beograd, 1928., 292–416 i V. MOŠIN, *Ljetopis Popa Dukljanina*, Zagreb, 1950., 39–105. Koristili smo se ujedno i napomenama S. MIJUŠKOVICA, *Ljetopis Popa Dukljanina*, Titograd, 1967. te fotografijama najstarijeg sačuvanog rukopisa Vat. 6958, na str. 123–169.

ren, ovlašten raspolagati Dukljom. Tek pošto je Radoslav od cara dobio Duklju na upravljanje, on preuzima vlast.

Zaključne riječi govore o srpskom velikom županu Deši, kojega je Emanuel (o. 1163. god.)¹⁹ zbog sumnje na povezanost s Ugrihima uhvatio i odveo u Konstantinopol. Deša se spominje kao neprijatelj Radoslava, dakle, ujedno i cara koji je Radoslava postavio za vladara Zete i Travunje. On je poimence naveden upravo zato što više nije u milosti Emanuela. To znači da je Ljetopis pisan nakon 1163. god. Iz tih se zaključnih riječi ne može još točnije datirati nastanak Ljetopisa.

Ovdje je nužno dodati još nešto. Ljetopis završava kraticom »etc.«, iz čega bi slijedilo da »Ljetopis nije završen«²⁰ i da se iz zaključnih riječi Ljetopisa ne može zaključivati ni vrijeme kada je pisan. Banašević pretpostavlja²¹ da je taj »etc.« dodao neki od prepisivača, koji je mislio da je Ljetopis nedovršen, i složio se sa Šišićem²² da nema opravdana razloga tekst Ljetopisa zamišljati kao »krnj ili nepotpun«. Želimo naglasiti da se slažemo sa Šišićem i Banaševićem, premda je Šišić pri svom objašnjenju učinio grješku, tvrdeći da toga »etc.« nema u sačuvanom rukopisu Vat. Lat. 6958.

Kako je dakle tekst u cijelosti priopćen u sačuvanom rukopisu, smatramo da se iz zaključnih riječi može zaključiti da je Ljetopis pisan u doba cara Emanuela, nakon 1163. god. Točniju dataciju treba pronaći analizom teksta kao cjeline.

2. Croatia Alba i Croatia Rubea

Ljetopis ih spominje tek u svojem devetom poglavlju. U prethodnim poglavljima govori se o dolasku Gota u Dalmaciju pod vodstvom Ostrojla; o Slavenima koje je naselio njegov unuk Silimir; o Bugarima koji su došli za Silimirova sina Bladina. U njegovo doba Goti su se već najuže povezali sa Slavenima pa ih Ljetopis već naziva *Gothi qui et Sclavi*. Oni su se ujedno uvelike približili i Bugarima, zato što su oba naroda imala isti jezik i bila još nekrštena. Tek nakon Bladinova sina, zatim daljnja četiri neimenovana kralja i Zvanimira dolazi na čelo države Svetopelek koji je, prema Ljetopisu, pomoću učenoga Konstantina dao pokrstiti narod svoje države. On je svoju državu organizirao tako da ju je razdijelio na četiri dijela, kojima su upravljali banovi:

1) *Maritima*

- a) *Croatia Alba* odnosno *Dalmatia inferior*, od Vinodola do mjesta *Dalma*;
- b) *Croatia Rubea*, odnosno *Dalmatia superior* od mjesta *Dalme* do grada *Drača*;

2) *Transmontana* (*Sumbra* ili *Surbia*)

- a) *Bosna*, na zapadu,
- b) *Rassa*, na istoku.

Croatia, *Croatia Alba* i *Croatia Rubea* spominju se i u nekima od idućih poglavlja Ljetopisa: – u glavi XV. *Croatia Alba* diže bunu protiv jednoga Svetopelekovog potomka;

¹⁹ IOANNIS CINNAMII epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum, Bonnae, 1836., rec. A. MEINKE (dalje: Cinam), 214.

²⁰ MIJUŠKOVIĆ, *n. dj.* (bilj. 18), 57.

²¹ N. BANAŠEVIĆ, *n. dj.* (bilj. 9), 271.

²² F. ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 18), 83.

- u glavi XX., tj. u desetom (!) koljenu nakon Svetopeleka, za kralja Krepimira (Crepimerus) Alamani su osvojili Istru i počeli ulaziti u Hrvatsku (*Croatia*);
- u glavi XXII. u doba Krepimirova unuka, kralja Radoslava, pobunio se *banus Croatiae Albae*;
- u glavi XXVIII. po smrti Radosavljeva praunuka (*Belle–Pavlimira*), koji je vladao samo Travunjom, rodila je njegova udovica sina Tješimira koji je, odrastavši, dobio za ženu kćerku Cidomira, bana *de Croatia*, i koji je imao dva sina, Prelimira i Krešimira. Tješimir je odraslog Krešimira poslao svome tastu koji je vladao u Bijeloj Hrvatskoj (*Croatiam Albam dominabatur*) i dao mu nalog da krene protiv bana Bosne. Sam je Tješimir s drugim sinom napao bana Prevalitanije pa su tom prigodom poginuli i Tješimir i ban. Prelimir je osvojio cijelu Crvenu Hrvatsku (*totam Croatiam Rubeam*) i tamo se dao okruniti za kralja;
- u idućoj, XXIX. glavi, priča se kako je u prethodnoj glavi spomenuti Krešimir navalio na zapadne dijelove Bosne. Ban Bosne pobjegao je u Ugarsku, a Krešimir zavladao cijelom Bosnom. On je po smrti svoga djeda po majci zavladao Bijelom Hrvatskom (*dominavit Croatiam Albam*);
- u glavi XXX. govori se o tome kako je Prelimir razdijelio svoju državu na četiri dijela: Zetu, Travunju, Zahumlje i Podgorje. Ni ovdje, ni kasnije više se ne spominje Crvena Hrvatska;
- u idućoj, XXXI. glavi, pisac se vraća Krešimiru. Ovaj je imao sina Stjepana koji je držao *Croatiam Albam et Bosnam*, a nakon njega oni su uvijek vladali u Hrvatskoj (*et post eum semper regnaverunt in Croatia*). Ovim riječima opršta se Ljetopis s Bijelom Hrvatskom, slično kao što je u prethodnom poglavlju posljednji put spomenuo Crvenu Hrvatsku. Hrvatska se spominje samo u središnjem dijelu Ljetopisa, nakon Gota, a prije travunjske dinastije. Prvi dio bismo mogli nazvati *Libellus Gothorum* u užem smislu. On obuhvaća oko 10% cjelokupnoga teksta Ljetopisa, a dio koji slijedi, i u kojemu se spominje Hrvatska, obuhvaća oko 40% teksta. U tome dijelu spominje se *Croatia Alba* 9 puta (6 puta pod punim nazivom, a 3 puta samo kao *Croatia*). *Croatia Rubea* spominje se dva puta. Nasuprot takvom, razmjerno bogatom spominjanju Hrvatske, »Srbija« se spominje izvanredno rijetko: u glavi IX. jedanput pod nazivom *Sumbra*, drugi put kao *Surbia* i u glavi XIV. kao *Sumbra*. Nakon toga *Sumbra–Surbia* se više nikada ne spominje. Vrijedi napomenuti još nešto: ban se izričito spominje u Bosni 4 puta, u Bijeloj Hrvatskoj 2 puta, u Prevalitaniji (!) jedanput, ali nikada u Raši. Čak se u glavi XXXVIII. opetovano izričito razlikuju *ban* Bosne, *župan* Raše i *vladar* Huma. Vrijedi napomenuti i to da se u uvodnom dijelu Ljetopisa (u *Libellus Gothorum* u užem smislu riječi) opisuju granice gotske države u vrijeme Ostrojlova sina (i unuka) ovako: *de Valdevino usque ad Poloniam tam maritimas quam transmontanas regiones* – dakle, opetuju se glavne značajke opsega mnogo kasnije Svetopelekove države: Vinodol, dračka oblast, Primorje, Zagorje, ali se ne spominje ni *Croatia Alba* ni *Croatia Rubea*. Dakle, izvor iz kojeg je pisac preuzeo ideju o Svetopelekovoj državi nije sadržavao dva imena: *Maritima* i *Croatia*, ili čak tri ako dodamo i Dalmaciju. U prvom dijelu spominju se *Gothi, Sclavi, Gothi qui et Sclavi, Vulgari, Dalmatini, Christiani*; u drugom dijelu *Bulgarini, Graeci, Sclavi, Ungarini (Ungari), Romani, Saraceni, Latini*; u trećem dijelu *Ungari, Bulgari (Bulgarini), Graeci, Rassani* – ali nijednom prigo-

dom *Croati!* Za pisca Ljetopisa *Croatia Alba* i *Croatia Rubea* naprosto su države unutar Svetopelekove »konfederacije«. Za sjevernu državu, *Croatia Alba*, to je bez daljnega očito, jer ona ima svoj samostalni razvoj, počevši od ranog podizanja bune (*rebellavit Croatia Alba*) pa sve do Krešimira i njegova sina Stjepana. Što se pak tiče *Croatia Rubea*, ona se, kao što je već rečeno, spominje samo dva puta, a za njezin se teritorij pojavljuje kojiput i naziv *Praevalitania*. Čak se u glavi XXVII. govori o banu Prevalitanije, banu Bijele Hrvatske i banu Bosne. To je osobito važno jer je ban po koncepciji pisca Ljetopisa na čelu pojedinoga »konfederalnog« dijela Svetopelekova kraljevstva. Dakle, *Croatia Rubea* Ljetopisa po opsegu je zapravo kasnorimska *Praevalitania*. Kako je, dakle, pisac Ljetopisa došao na ideju da uz naziv Prevalitanija uporabi i naziv Crvena Hrvatska? Naziv Prevalitanija nije se već odavno koristio u doba pisanja Ljetopisa pa je njime pisac samo dokazivao svoju načitanost. S druge strane, ni *Croatia Rubea* ne javlja se u Ljetopisu nijednput nakon što pisac napusti taj naziv u XXVIII. poglavlju. Već u XXX. poglavlju Ljetopis nabraja Zetu, Travunju, Zahumlje i Podgorje, a i kasnije često spominje Zetu, Travunju i neke druge teritorije, u kojima možemo lako prepoznati dijelove današnje Crne Gore. Ali pisac Ljetopisa sigurno nije jednostavno izmislio državni pojam *Croatia Rubea* i tim nazivom to područje na neki način povezao s *Croatia Alba*. Po njemu su oba obalna područja *Croatia*. Ta je ideja morala imati nekakav oslonac u predodžbama pisca Ljetopisa i njegovih čitatelja, inače je ne bi koristio.

3. Hrvati u Duklji

Hrvate u Duklji u XI. stoljeću spominju samo dva bizantska pisca, Skiličin Nastavljač i Nicefor Brijenije. Oba su pisca pisala koncem XI. i početkom XII. stoljeća,²³ dakle mogu se smatrati suvremenicima događaja iz druge polovice XI. stoljeća koje opisuju.

Prema tekstu Skiličina Nastavljača i dopunama uz taj tekst oko 1072./1073. »narod Srba, koje i Hrvatima zovu (το των Σερβων εθνος ους και Ηροβατας καλουσι), krene podjarmiti (καταδουλωσομενον) Bugarsku (...)«²⁴ pa su bugarski uglednici zamolili »Mihajla, koji je bio vladar (αρχηγον οντα) u to vrijeme spomenutih Hrvata (τηνικαυτα των ειρημενων Ηροβατων) sa sjedištem u Kotoru i Prapratu (την οικησιν τε εν Δεκατεροις και Πραπρατοις ποιουμενον) i držao ne mali teritorij«²⁵, da im pošalje svojega sina, kojega bi oni proglasili carem Bugarske. Mihajlo se odazvao i poslao sina Konstantina, zvanog Bodin, s 300 vojnika. Bugarski uglednici proglasili su ga nato carem i nazvali ga Petar. Bizantske vojne jedinice napale su »Srbe« i bile teško poražene. Nakon toga jedan dio bugarske vojske pod Bodinom krene prema Nišu, dok se drugi dio pod Petrilom, »koji je bio prvi kod Bodina«, usmjerio prema Kastoriji i putem osvojio Ohrid. Kod Kastorije oni dožive težak poraz a zarobljen je čak

²³ Vidi *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije* (dalje: VIZ) III, Beograd, 1969., 173 i 235. Uvodne napomene i komentare napisao B. RADOJČIĆ. Doduše i Ivan Zonara piše o »Hrvatima koje neki nazivaju i Srbima« (III, 713; usp. VIZ III, 255), ali on samo skraćeno prenosi vijesti Skiličina Nastavljača pa se ne može uzeti kao samostalni izvor.

²⁴ Misli se na bizantsku temu Bugarsku.

²⁵ Tekst dopuna u: B. PROKIĆ, *Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes, codex Vindobonensis hist. graec.* LXXIV, München, 1906., 37. Tekst Skiličina Nastavljača vidi u: Georgius Cedrenus Ioannis Scylitzae (dalje: Skiličin Nastavljač) ope ab I. BEKKERO suppletus et emendatus II, Bonnae, 1839, 714 i d.

i onaj komandant koji je bio »u Hrvata do Petrila« (τον μετα τον Πετριλον εν Ηροβατοις τεταγμενον). Sam Petrilo uspio je pobjeći svome gospodaru Mihajlu.

Približno u isto vrijeme treba datirati i vijesti Nicefora Brijenija. On javlja da su oko 1072. god. Slaveni pljačkali Bugarsku te da su se Hrvati i Dukljani odmetnuli i pustošili cijeli Ilirik (Ηωροβατοι και Διοκλεις αποσταντες απαν το Ιλλυρικον διετιθουν)²⁶. Zbog toga je car Mihajlo VII. Duka postavio za namjesnika Dračke teme piščeva djeda koji ubrzo, oko 1074. god., krene »protiv Dukljana i Hrvata« (κατα Διοκλεων και Ηωροβατων), pobijedi ih i vrati se u Drač.²⁷

Tko su ti Hrvati?

Zemljopisno gledano jedva da bi o tome trebalo dvojiti. »Srbe–Hrvate« Skiličina Nastavljača treba smjestiti u današnju Crnu Goru jer je sjedište njihova vladara Mihajla u Kotoru i Prapratni (između Ulcinja i Bara). »Hrvate–Dukljane« Nicefora Brijenija također je lako identificirati. Oni pljačkaju Ilirik, tj. prema objašnjenju samoga Nicefora šire područje u kojemu je glavni grad Drač.

Ali, zašto Skiličin Nastavljač »identificira« Srbe i Hrvate, kada je bizantskim piscima inače bila vrlo dobro poznata razlika između Srbije i Hrvatske? Naime, Skiličin je Nastavljač vrlo dobro poznao Skiličin tekst, u kojemu se poslije pobjede cara Bazilija II. nad Samujlom dva brata koji vladaju Hrvatskom pokoravaju caru, a osim rijetkih iznimaka, svi autori s pravom u toj braći vide Krešimira III. i Gojslava koji su u to doba vladali hrvatskom državom.²⁸ Njezin je teritorij, prema pouzdanim zemljopisnim vijestima iz Konstantina Porfirogeneta, obuhvaćao područje od Plominskog kanala na sjeveru do rijeke Cetine na jugu. Na takvu Hrvatsku, koja je kasnije opetovano obuhvaćala i Neretljansko područje, nije mogao misliti Skiličin Nastavljač. Isto tako nije ni Nicefor Brijenije mogao misliti na takvu Hrvatsku, od Plomina do Cetine, kada je pisao da su se Hrvati i Dukljani oko 1074. god. odmetnuli od Bizanta. Uostalom, Nicefor priča o nedvojbeno lokalnoj akciji piščeva djeda u kojoj su tamošnji seljaci sa sjekirama očistili klance i proširili putove i tako omogućili bizantskom vojskovođi pobjedu. Takav način napredovanja prema neprijateljima »Dukljanima i Hrvatima« i njihovom taboru zamisliv je samo kao lokalna intervencija i tako ga je i shvatio i opisao pisac.

Analizirajmo malo поблиže vijesti o tim dukljanskim Hrvatima u Skiličina Nastavljača. Pozornost izaziva onaj zamjenik Petrila »u Hrvata«. Pod Hrvatima se ovdje misli na četu, ili barem dio čete, koju je vodio Bodinov komandant Petrilo. Ako je Mihajlo bio na čelu »u to vrijeme spomenutih Hrvata«, onda smatramo da ono što je zabilježeno u Skiličina Nastavljača (s dopunama) a što se dosad nije uspjelo objasniti na zadovoljavajući način, tj. »Srbi, koje zovu i Hrvatima«, i nije tako misteriozno i u protivnosti s činjenicom da su bizantski pisci uvijek vrlo dobro razlikovali Srbe i Hrvate. Naime, tekst želi reći ovo: »oni

²⁶ A. MEINEKE, *Niceforus Bryennius* (dalje: Nicefor), Bonnae, 1836., 100.

²⁷ *N. dj.*, 103.

²⁸ Ioannis Scylitzae *Sinopsis Historiarum* (dalje: Skilica), rec. IOANNES THURN, Berolini–Novi Eboraci, 1974, 365. Vidi i Zonara III, 567. Tekst Skilice vidi i u F. RAČKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia* (dalje: Doc.) MSHSM, vol. VII, Zagrabiae, 1877., 432, br. 212.

Srbi koje se naziva Hrvatima napali su bizantsku temu Bugarsku« ili, drugim riječima: Mihajlo je imao pod sobom vojsku sastavljenu i od Hrvata i od Srba.

Slično treba tumačiti i odlomak Nicefora Brijenija: vojska koja se sastojala od hrvatskih i dukljanskih snaga pljačkala je područje oko Drača.

Ovo objašnjenje otvara nova pitanja: otkud hrvatske čete sedamdesetih godina XI. stoljeća u Duklji; zašto su one zajedno sa srpskim četama pomagale ustanicima u bizantskoj temi Bugarskoj i s Dukljanima napadale dračku temu i zašto jedino u to vrijeme, ni prije ni kasnije, dolazi do neobične sintagme »oni Srbi koje nazivaju i Hrvatima«?²⁹ Da bismo to pokušali objasniti, nužno je ukratko prikazati opću situaciju u Bizantu početkom sedamdesetih godina XI. stoljeća i neke događaje u Hrvatskoj u isto vrijeme.

4. Opća situacija u Bizantu početkom sedamdesetih godina XI. stoljeća

Još u prvoj četvrtini XI. stoljeća Bizant je vodeća svjetska velesila. Ali, pojava Normana na jugu Italije i Seldžučkih Turaka na istočnim granicama carstva, uz primjetno gospodarsko opadanje Bizanta, bitno su oslabili njegov položaj. Robert Guiscard otpočeo je opsadu Barija 1068. god. i konačno ga osvojio 16. IV. 1071. Nakon što je Robert početkom 1072. osvojio Palermo, Bizant više nije imao što tražiti u Italiji.

Na istoku se car Roman Diogen pokušao suprotstaviti Turcima, ali je 28. VIII. 1071. doživio težak poraz kod Manzikerta. Time je cijela Mala Azija otvorena za napade i pljačke turskih četa i bizantskih plaćenika. Osobito je karakteristična uloga normanskog plaćenika Roussella – komandanta normanskih četa u službi Bizanta. On se 1073. god. odmetnuo i pljačkao po Maloj Aziji. Novi car Mihajlo VII. Duka morao je zatražiti pomoć od Turaka koji su Roussella ulovili i izručili caru. Ali, Roussell je uspio platiti otkupninu i ponovno zaprijetiti Bizantu, sve dok ga konačno nije pobijedio budući car Aleksije Komnen – ali i opet uz pomoć Turaka.³⁰

5. Hrvatska početkom sedamdesetih godina XI. stoljeća

Na Cresu se 1070. god. u crkvi pjevaju pohvale (*laudes*) u čast bizantskoga cara i (hrvatskoga) kralja,³¹ a u nekim verzijama isprava datiranih u vrijeme od 1. IX. do 31. XII. 1070. nalazimo uz cara Romana Diogena (*imperante Romano tertio*)³² i kralja Krešimira također i bana Zvonimira. Podrobna je raščlamba što smo je proveli na drugom mjestu³³ pokazala da su spomenute verzije sastavljene najvjerojatnije već u doba kralja Zvonimira i da prethodni tekst, sastavljen u doba Krešimira (ali se ni taj pretpostavljeni tekst bez Zvonimira

²⁹ Zonara, prepisujući iz Skiličina Nastavljača, rabi obratnu sintagmu: »Hrvati, koje neki zovi i Srbima«. Vidi bilj. 23.

³⁰ Osnovne podatke o tome vidi u L. BRÉHIER, *Vie et mort de Byzance*, Paris, 1969., 233 i d. s vrelima i literaturom.

³¹ A. BADURINA, *Osorski evanđelistar, Arheološka istraživanja na otocima Cresu i Lošinju*, Izdanje Hrvatskog arheološkog društva 7, Zagreb, 1982., 201–205.

³² CD I, 116–117, br. 85 = Doc. 81–84, br. 61; 119–120, br. 86 i 87 = Doc. 84–85, br. 62; 121, br. 88 = Doc. 85–86, br. 63.

³³ L. MARGETIĆ, O Kartularu samostana sv. Krševana u Zadru, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 37, Zadar, 1995., 147–181.

ne može smatrati izvornim!), još nije sadržavao Zvonimira. I iz upisa u Kartular samostana sv. Marije iz 1073. god.³⁴ (bez obzira na to da se ni taj ne može smatrati izvornom ispravom) proizlazi da je *regnante Cresimiro Chroatiae, bano Suinimiro* neki Većeneg darovao sve svoje nekretnine i pokretnine samostanu sv. Marije. Bizantski se car više ne spominje, a Krešimiru je kao visoki državni funkcionar pridodan i ban Zvonimir. Isprava od 8. VII. 1071., kojom Krešimir određuje granice rapske biskupije, nedvojbeno je krivotvorina, ali su indikcija i godina točne. Krešimir ima uglavnom točnu titulu (*rex Dalmatinorum et Chroatorum*),³⁵ a umjesto bizantskog cara u protokolu stoji *tempore domini Alexandri pape*. Isprava je krivotvorena, čini se, koncem XII. stoljeća, a podaci iz protokola ukazuju na dobru informiranost njezina sastavljača. Konačno, kada Krešimir IV. potvrđuje ispravu o osnivanju samostana sv. Petra na Rabu,³⁶ upis o tome u kodeksu rapske biskupije bilježi tu potvrdu kralja (*Cressimirus rex*) pod datumom 16. V. 1070., ali bez spomena bizantskoga cara – za razliku od fundacijske isprave iz 1060. god. u kojoj je u protokolu spomenut car (Izak) Komnen i kralj Petar (Krešimir).³⁷ Ni ta isprava nije autentična. Svi ti podaci, ma koliko svaki za sebe bili nesigurni, govore u prilog više nego vjerojatnom zaključku: približno do 1070. god. u Hrvatskoj se priznaje suverenitet Bizanta, a u njoj vlada Petar Krešimir IV.; između 1070. i 1073. god. nestaje bizantske vlasti, a uz Krešimira se pojavljuje ban Zvonimir. Raščlambe koje smo proveli u radu iz 1987. dovele su nas do uvjerenja da je Zvonimir nametnut Krešimiru »prije 1. rujna 1071. god.«³⁸

Svi navedeni podaci govore u prilog tezi da 1070. god. Krešimir još uvijek čvrsto sjedi na prijestolju i da ponovno priznaje bizantski suverenitet. Nije nemoguće da podaci iz krivotvorene isprave iz 1071. god. o granicama rapske biskupije odražavaju teškoće u kojima se našao Krešimir, koji u protokolu te isprave ne spominje bizantskoga cara, već umjesto njega papu. Isprave iz fonda samostana sv. Krševana iz 1070. god. u starijoj verziji (prema našem mišljenju) još ne spominju bana Zvonimira, za razliku od (prema nama) novije verzije s banom Zvonimirom u protokolu. Reklo bi se da je približno 1071./1072. god. odlučujuće vrijeme u kojemu se gasi realna vlast Krešimira.

Ova se kronologija vrlo dobro uklapa u katastrofalnu situaciju u kojoj se našao Bizant sedamdesetih godina XI. stoljeća, osobito nakon poraza kod Manzikerta. Bugarski ustanak oko 1072./1073., potpomognut hrvatskim četama i Mihajlovim Srbima, nije prema tome ništa drugo nego rezultanta dvaju konvergentnih pravaca: s jedne strane je urušavanje bizantske vlasti na Balkanu, a s druge strane nova situacija u Hrvatskoj, u kojoj prevladavaju antibizantske snage pod Zvonimirom, po svemu se čini usko povezanim s onim političkim snagama na širem području jugoistočne Europe koje su se nadale da će se okoristiti naglim slabljenjem Bizanta. Međutim, te su antibizantske snage bile međusobno suprotstavljene (npr. dvije strane u Ugarskoj, papa, Robert Guiscard, normanski velikaši) pa se u

³⁴ CD I, 132, br. 99 = Doc. 95, br. 74.

³⁵ CD I, 123, br. 91 = Doc. 87, br. 67. »Uglavnom« zato što se Krešimir naziva *rex Dalmatinorum et Chroatorum*, tj. umjesto da *Chroatorum* bude na prvom mjestu.

³⁶ CD I, 114, br. 83 = Doc. 80, br. 59.

³⁷ CD I, 89, br. 63 = Doc. 56, br. 41. Potankosti u MARGETIĆ, *n. dj.* (bilj. 3), 113.

³⁸ MARGETIĆ, *n. dj.* (bilj. 3), 116.

tome, uz ostalo (dobra organizacija obrane), skrivala mogućnost da se Bizant nekako ot-hrva i da očuva, ako ništa drugo, bar nazočnost u vitalnim balkanskim područjima.

O ugarskom sudjelovanju u svim tim događajima javljaju (inače prilično nepouzdana) tzv. *Adnotationes Chronologicae (Annales Posonienses)* po kojima je kralj Salomon napao Bugare 1072. god.³⁹ i Cinam, koji tvrdi da su (prije 1081. god.) Ugri »osvojili Sirmij, pokorili mnoge podunavske gradove i stigli do Niša«. ⁴⁰ Međutim, kao što je već rečeno, mnogo pouzdaniji Skiličin Nastavljač i Nicefor Brijenije u povodu ustanka u bizantskoj temi Bugarskoj obavještavaju o sudjelovanju »Srba, koje zovu i Hrvatima«, o »Slavenima« koji »pljačkaju oko Sirmija, krajeva oko Save i podunavskih gradova do Vidima«, ali – Ugre uopće ne spominju. I doista, ugarski su vladari Salomon i Geza imali u to vrijeme najviše posla oko vlastitih sukoba i oko suzbijanja napada »Kuna« te kasnije Pečenega. Prema Bečkoj ilustriranoj kronici sukob između Salomona i Geze buknuo je 1073. god. Ona usto izvještava da su Salomon i Geza osvojili Beograd, ali da se bizantska vojska predala Gezi (a ne Salomonu!) te da je i car želio sklopiti mir s Gezom. I ti se podaci trebaju uzeti s velikom rezervom: isti izvor opisuje velike uspjehe ugarskih vladara u Češkoj, koju su Ugri navodno jako opustošili – ali o tome nema ni riječi ni u češkim ni u drugim vrelima. Dakle, možda je eventualno na ugarsko-bizantskoj granici doista bilo nekih čarkanja. Mi smo još 1987.⁴¹ došli do zaključka da »ugarska uznemiravanja bizantske granice o kojima izvještavaju ugarski izvori treba smjestiti u vrijeme od 1. rujna 1072. do 31. kolovoza 1073«.

Bečka ilustrirana kronika za vrijeme prije nego što su se Salomon i Geza razišli, dakle prije 1073. god., javlja da je »Zvonimir kralj Dalmacije« zamolio ugarske vladare da mu pomognu protiv njegovih neprijatelja. Oni su se toj molbi odazvali, otišli u Dalmaciju i »u cijelosti je povratili« Zvonimiru. Ova je vijest također vrlo mutna. N. Klaić je godinama ulagala ogroman trud da bi dokazala kako je ta vijest u cjelini vjerodostojna, ali bio je to uzaludan posao. Ona je upadala u nove i nove teškoće koje se ni na koji način nisu mogle međusobno uskladiti. Još 1987. naglasili smo da se iz te vijesti smije zaključiti samo jedno: »Salomon i Geza (...) doista su intervenirali vojskom u našim krajevima. To i ništa više.«⁴² Čak bi se i u to moglo posumnjati kada ne bi postojala još jedna vijest o nazočnosti Ugra u našim krajevima. Riječ je o legendi o sv. Krištoforu koju je 1308. god. napisao rapski biskup Juraj Hermolais. U njoj biskup opisuje čuda rapskoga zaštitnika, kojima je u tri navrata spasio grad od napadača. Prvi put je sv. Krištofor spasio Rab od napadača koji se u legendi nazivaju *Unragi*. Taj se napad dogodio u vrijeme biskupa Domane. Drugi napadaj dogodio se u vrijeme Pavla, četvrtoga nasljednika na biskupskoj stolici iza Domane: Rab je pokušao osvojiti *Ungarorum rex* preko svojega vojvode Ugra. Treći napad izveo je knez Sergije u službi ugarskoga kralja (*Ungariae regis*).

Prvi napadaj, tj. prvo čudo sv. Krištofora dogodilo se nakon 1066. i prije 1074.⁴³ Napadači *Unragi* očito su isti kao i oni u drugom i trećem čudu. Naša je historiografija preuzela

³⁹ *N. dj.*, 90–93.

⁴⁰ Doc. 456.

⁴¹ MARGETIĆ, *n. dj.* (bilj. 3), 91.

⁴² *N. dj.*, 81 i d., 111.

⁴³ *N. dj.*, 80.

prijedlog Račkoga da je riječ o Varjazima što bi trebalo označavati Normane iz južne Italije. Ali, te Normane nikada nitko nije nazivao Varjazima: ni bizantska, ni južnotalijanska, ni papinska, ni mletačka vrela, a to je, uostalom, vrlo dobro poznato u literaturi.⁴⁴ Ti napadači dakle ne mogu ni na koji način biti južnotalijanski Normani. Kako je legendu pisao izrazito antiugarski biskup Hermolais⁴⁵ u vrijeme kada je Rabu prijetila opasnost od bana Pavla Šubića, vjernog pristaše hrvatsko-ugarskog kralja Roberta, tendencija spisa je i po antiugarskim značajkama pisca i po vremenu (1308. god.) nedvojbeno: Rab su u prošlosti već tri puta pokušavali osvojiti Ugri, ali bez uspjeha, pa uz pomoć sv. Krištofora možemo biti sigurni da ćemo se opet odhrvati istim neprijateljima.

Tako se oba vrela (Bečka ilustrirana kronika i Legenda o sv. Krištoforu) slažu u tome da su se Ugri približno početkom sedamdesetih godina pojavili na Jadranu i pomogli Zvonimiru. To se izvanredno dobro slaže s vijestima iz isprava po kojima je, približno u isto vrijeme, Zvonimir nametnut Krešimiru i istovremenoj pojavi hrvatskih četa u Duklji i Srbiji, kao pomoći bugarskom ustanku protiv Bizanta koji se nalazio u vrlo teškoj situaciji očajnički se boreći, nakon Manzikerta, na svim zapadnim i istočnim granicama.

Pojava Hrvata u Duklji početkom sedamdesetih godina XI. stoljeća u vijestima Skiličina Nastavljača i Nicefora Brijenija daje zadovoljavajuće objašnjenje problema koji već odavno muči historiografiju. Oni nisu zabilježeni kod Skiličina Nastavljača kao navodno identičan narod sa Srbima, jer su bizantski pisci vrlo dobro razlikovali ova dva naroda, niti su oni identični s Dukljanima, jer Nicefor Brijenije dobro razlikuje jedne od drugih. Obje vijesti odnose se na hrvatske vojne jedinice u Duklji, koje su iz Duklje sudjelovale u napadima na bizantsku temu Bugarsku zajedno sa srpskim četama (zato ih Skiličin Nastavljač spominje kao »one Srbe, koje nazivaju Hrvatima«), odnosno s dukljanskim četama na bizantsku temu Drač. Te su hrvatske čete nakon dovršenih akcija protiv Bizanta ostale u Duklji oko Kotora i na tamošnje Slavene prenijele svoje ime.

6. Honijat i Cinam o Hrvatskoj i Duklji u drugoj polovici XII. stoljeća

a) Niceta Honijat,⁴⁶ pišući početkom XIII. stoljeća, javlja da je raški veliki župan Nemanja u borbi za vlast sa svojom rodbinom pobijedio i nakon toga krenuo na osvajanje. Nemanja Ἡορβατιαν ὑποκειται (καὶ) πρὸς εαυτὸν ἐπισπαται τῶν Κατταρων τὴν κυριότητα, tj. napada⁴⁷ Hrvatsku i prisvaja vlast nad Kotorom.

O kojoj to Hrvatskoj, koju napada i podjarmljuje Nemanja, govori Honijat? Radojčić⁴⁸ smatra da je ovdje riječ o Hrvatskoj oko Kotora, Šišić⁴⁹ približno isto (»verovatno baš u

⁴⁴ Vidi o tome *n. dj.*, 78.

⁴⁵ Naši autori pogrešno misle da je legendu pisao antimletački rapski biskup Juraj Kostica. To je velika grješka, na koju je upozorio G. PRAGA, *La traslazione di S. Niccolo e i primordi delle guerre normanne in Adriatico*, Archivio storico per la Dalmazia, god. VI, Roma, 1931.

⁴⁶ NICETAE CHONIATAE Historia (dalje: Honijat) rec. I. BEKKER, Bonnae, 1835.

⁴⁷ *N. dj.*, 206.

⁴⁸ N. RADOJČIĆ, Kako su nazivali Srbe i Hrvate vizantiski historici XI i XII veka Jovan Skilica, Nicifor Brijenije i Jovan Zonara, *Glasnik Skopskog naučnog društva* 2, 1917., 11.

⁴⁹ ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 24), 169.

Duklji«), Hauptmann⁵⁰ drži da su u Mihajlovoj državi, u Duklji, vodeće pleme bili Hrvati, a u pokrajini Raškoj Srbi. Nasuprot tome, Jireček,⁵¹ Kovačević⁵² i Kalić⁵³ misle da je riječ o »pravoj« Hrvatskoj. Kalić tvrdi da je tekst posve jasan, jer Honijat rabi dva glagola, jedan za Hrvatsku, drugi za Kotor i dodaje: »Ovaj tekst ne pruža materijal za zaključak da je Kotor spadao u Hrvatsku; on mu protivreči«. Argument nije dovoljno uvjerljiv. Honijat rabi dva glagola zato da bi naglasio razliku u posljedicama Nemanjina prodora do mora. Nemanja je podjarmio Hrvatsku, tj. njoj je u cijelosti nametnuo svoju vlast i zbacio postojeću, dok je u Kotoru ostala dotadašnja gradska vlast, ali je ona priznala Nemanjin suverenitet. Ne vidimo proturječnost. Usto, podjarmljivanje Hrvatske najprirodnije je tumačiti upravo onako kako ga je Honijat stilizirao i napisao. U protivnome treba objašnjavati da je Honijat, doduše, napisao da je Nemanja podjarmio Hrvatsku, ali da je pritom mislio samo na jedan njezin mali dio. Zato Kovačević pomalo »pomaže« svojoj tezi i prevodi da je Nemanja »počeo osvajati Hrvatsku«, ali nejasnoće i dalje ostaju. Sve teškoće nestaju ako se tekst shvaća kako je i napisan: Nemanja doista »podjarmljuje Hrvatsku«, tj. u ovome kontekstu Duklju.

b) Cinam u jednome od svojih, za Hrvatsku osobito važnih odlomaka⁵⁴, koji se s vrlo velikom vjerojatnošću može datirati s 1165. god., javlja da je bizantski vojskovođa Ivan Duka prošao kroz Srbiju i u brzom pohodu preuzeo u ime Emanuela najveći dio (το πλεον) Dalmacije. Cinam nabraja Trogir, Šibenik, Split, pleme Kačića, pa »slavni grad Diokleju koji je sagradio car Romeja Dioklecijan« (Διοκλεια τε πολις περιφανης, ην Διοκλητιανος ο Ρωμαιων εδειματο αυτοκρατωρ), Skradin,⁵⁵ Ostrovicu, Solin i ostale gradove u Dalmaciji – ukupno njih 57.

»Grad Dioklia« kod nekih autora izaziva teškoće pri interpretiranju. Tako Ferluga⁵⁶ prigovara da je Diokleja oblast a ne grad, i da je upala u opis zauzetih gradova, koji se svi bez izuzetka nalaze u centralnoj Dalmaciji i da bi zbog toga bilo vjerojatnije da je riječ o Klisu. Doduše, nastavlja Ferluga, u izvornoj ispravi iz 1166. god. spominje se *dux Dalmacie atque Dioclie*.⁵⁷ »Kinamova je vest stvarno teško razjašnjiva, ukoliko se odnosi na Duklju«, ali je ipak »oko 1166. god. jedan deo, verovatno vrlo malen bio u vizantijskim rukama« pa je »možda zbrka nastala već kod samog Kinama«. Kalić dodaje⁵⁸ da »u najstarijem rukopisu Kinamova dela« umjesto Διοκλεια stoji κλεις τε »pa se moraju revidirati i mišljenja koja su počivala na ovoj vesti«.

Dakako da okolnost što najstariji Cinamov rukopis ima κλεις τε nije dokaz u prilog shvaćanju da je ovdje riječ o Klisu. Doista bi bilo neobično da Cinam za Klis (!?) daje podatak

⁵⁰ Lj. HAUPTMANN, Konstantin Porfirogenet o porijeklu stanovništva dubrovačkog zaleđa, *Rešetarov zbornik*, Dubrovnik, 1931., 23. U kasnijim radovima Hauptmann je promijenio mišljenje.

⁵¹ K. JIREČEK – J. RADONIĆ, *Istorija Srba*, Beograd, 1952., 149.

⁵² KOVAČEVIĆ, *n. dj.* (bilj. 17), 300.

⁵³ KALIĆ u: VIZ IV, 146. Tamo i ostala literatura i diskusija o raznim stajalištima.

⁵⁴ CINAM, *n. dj.*, (bilj. 19), 248–249.

⁵⁵ Prema najstarijem rukopisu: Καρδων.

⁵⁶ J. FERLUGA, *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, Beograd, 1957., 131–132.

⁵⁷ ISTI, *n. dj.* (bilj. 13), 254–255.

⁵⁸ KALIĆ u: VIZ IV, 85, br. 244.

da ga je sagradio Dioklecijan, kad se inače u bezbroj vijesti od antike do kasnoga srednjeg vijeka uporno povezuju Dioklija i Dioklecijan. To je u literaturi opetovano i vrlo iscrpno obrazloženo⁵⁹ pa se na tome ne treba zadržavati. Dovoljno je upozoriti na Tomu Arcidakona koji je, po mnogome se čini, crpio neke svoje podatke iz istih vrela kao i pisac Ljetopisa. Toma kaže da je Dioklecijan (*Dioclicianus*) blizu (Skadarskog) jezera *quoddam civitatem fecit construi, quam ex suo nomine Diocliam appellant*. Ukratko, Honijat i Cinam, govoreći o događajima iz sredine druge polovice XII. stoljeća, potvrđuju vijesti pisca Ljetopisa, u kojima se za područje Duklje (ili barem za jedan njezin dio) u vrijeme pisanja Ljetopisa rabio i naziv Hrvatska.

7. Odnos Emanuela i Mletaka

Emanuel se u prvim godinama vladanja osjećao ugroženim u prvom redu od sicilsko-normanskog kralja Rogera II., koji je 1147. osvojio Krf, Korint i Tebu, a kako su se i Mleci bojali da će Normani tim osvajanjem uvelike ugroziti mletačke trgovačke i političke interese na Jadranu, približili su se Emanuelu i čak mu pomogli (1149. god.) pri ponovnom osvajanju Krfa. Interesi su se Mletaka i Bizanta na istočnoj jadranskoj obali još i utoliko slagali što su i jedni i drugi imali zajedničkog protivnika, Arpadoviće. Mleci su svoj posjed na Kvarneru i Zadru međunarodnopravno uvelike ojačali time što je 1155. god. papa Hadrijan IV. priznao crkvenu vlast gradeškog patrijarha nad zadarskom nadbiskupijom, čime je nanesen težak udarac i hrvatsko-ugarskom kralju Gezi II. i splitskom nadbiskupu. S druge strane, Geza je proglasio svoga maloljetnog sina Stjepana III. svojim nasljednikom, što je potaknulo druge pretendente, Gezinu braću Stjepana i Ladislava, da potraže podršku kod Emanuela i time mu omoguće da se izravno umiješa u ugarske dinastičke borbe. Mleci i Emanuel osjećali su, dakle, u to vrijeme hrvatsko-ugarskog vladara Gezu II. kao glavnog protivnika na istočnoj obali Jadrana.

Pa čak i pri izboru pape 1159. god. ponovno su se Emanuel i Mleci našli na istoj političkoj liniji potpomazući budućeg papu Aleksandra III., dok je nasuprot tomu Fridrik Barbarosa protežirao budućega protupapu Viktora IV. U okviru takve strategije Emanuel je poslao u Mletke Nicefora Halufu da od njih zatraži razumijevanje za njegov planirani napad na Gezinog sina Stjepana III. Emanuel je, kao što je poznato, uspio i učvrstio bizantsku vlast nad Hrvatskom i Dalmacijom južno od Krke. Ali time su ujedno Bizant i Mleci postali neposredni kopneni i pomorski susjedi s mletačkom Dalmacijom pa je naglo zahlađenje među njima bilo nedvojbeno posljedica, uz ostalo, i te činjenice. Do konačna sraza Bizanta i Mletaka došlo je tek 12. III. 1171. god. kada je Emanuel, na doista besprimjerno vjeroloman način, naglim prepadom zaplijenio cjelokupan novac i robu što su se nalazili na mletačkim brodovima na dohvat bizantskih vlasti i time nanio neprocjenjivu štetu mletačkim interesima. Od toga trenutka zavladao je duboka mržnja Mlečana prema Bizantu. Oni su odmah, još iste 1171. god., krenuli u protuakciju i osvojili Trogir i, makar za vrlo kratko vrijeme, Dubrovnik.

⁵⁹ V. npr. A. MAYER, Duklja i Dioklecijan, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LIV–LIX, Split, 1954–1957, 35–102.

8. Odnos barskih i splitskih crkvenih krugova

Već smo upozorili na to da su zaključne riječi Ljetopisa koncipirane nedvojbeno probizantski ili, još bolje, »proemanuelovski«. Zbog toga ne treba čuditi da je najvažnija glava Ljetopisa, tj. glava IX., u kojoj se s oduševljenjem opisuje Svetopelekova država, tako sastavljena da su u tu državu uključeni i svi dijelovi mletačke Dalmacije i u njoj se svjesno navode i Zadar i Dubrovnik kao sjedišta biskupijâ koje su obuhvaćene dvjema metropolijama, salonitansko-splitskom i dukljansko-barskom. Moglo bi se pokušati tezom da je Ljetopis sastavljen prije 1154. god., tj. prije uzdizanja zadarske biskupije u nadbiskupiju, ali još uvijek bi ostala neobjašnjenom šutnja Ljetopisa o postojanju dubrovačke nadbiskupije. Tek kada prihvatimo tezu da je Ljetopis strogo politički usmjereni spis, šutnja o zadarskoj i dubrovačkoj nadbiskupiji odjednom postaje više nego razumljivom; ona postaje glavnim elementom razumijevanja piščeve poruke. Tada i suptilno podcjenjivački prikaz zadarske i dubrovačke biskupije odjednom postaje jasan.

Kada Ljetopis u IX. glavi navodi koje su sve biskupije potpadale pod salonitansku metropoliju, on ih ovako nabroja: *Spalatum, Tragurium, Scardonam, Aransonam, quod nunc est castellum Jadrae, Enonam, Arbuam, Vegliam et Epitaurum quod nunc dicitur Ragusium*. Dakle, sve su biskupije u davno Svetopelekovo doba imale sjedište u istom mjestu kao i u doba pisanja Ljetopisa, izuzev zadarske, koja se preselila iz »Aransonije«⁶⁰ i sada se nalazi u »Zadarskom kaštelu«. Podcjenjivanje Zadra izbija ne samo iz navodnog sjedišta u Aransoniji, o kojoj u doba Dukljanina jedva da je koji vrlo načitan suvremenik nešto znao⁶¹ – već i iz naziva *castellum* koji se često davao mjestima bez biskupija.

Ni Dubrovnik nije bolje prošao, možda čak i lošije. Naime, u glavi XXVI. tvrdi se da je grad Dubrovnik osnovan od *Belle* Pavlimira nakon njegova povratka iz Rima. On je na mjestu Dubrovnika postavio utvrdu (opet *castellum*!) u kojoj su se nastanili Epidaurani nakon što su se vratili »iz brda i šuma« (!). Zato se i zove Dubrovnik, dodaje Dukljanin: oni koji su ga sagradili došli su iz šuma. Ovakav podcjenjivački ton prema Dubrovniku ne samo da je u interesu barske crkve nego se usto dobro poklapa s odnosom Dubrovnika prema Bizantu. Dubrovnik je, kao što je poznato, 1171. god. priznao mletački suverenitet i time u jeku mletačko-bizantskih neprijateljstava izgubio bizantsku sklonost. Ljetopis je to majstorski iskoristio.

Nasuprot tome, Salona (i Split) uživaju očite simpatije pisca Ljetopisa. On podvlači da je u davna vremena *rex Dalmatorum* stanovao *in civitate magna et admirabili Salona*, a pri organizaciji svoje države, Svetopelek je uz suglasnost papinih legata ustanovio *Salonitanam ecclesiam metropolim* za područje Bijele Hrvatske, a *Diocletianam ecclesiam* kao metropolu za Crvenu Hrvatsku, kojoj su pripadali i kontinentalni teritoriji Srbije, Bosne, Travunje i Zahumlja (*Sorbium, Bosonium, Tribunium, Zaculmium*). Ljetopis dodaje: Na-

⁶⁰ Tako Vat. 6958. Vidi bilj. 18.

⁶¹ ARANSONIA, tj. ARAUSONIA poznata je samo u Ptolomeja, Antoninijeva *Itinerarija*, *Ravenskog anonima* i Guida. Zastarjela su mišljenja Steindorffa, *n. dj.* (bilj. 1), 297, bilj. 85, koji slijedi Suića, po kojem bi Aranzona bila blizu Vrane, Ilakovića: kod Šibenika, i Millera: kod Bribira. Aranzona se nalazila blizu Skradina. Vidi npr. S. ČAČE, *Civitates Dalmatiae* u »Kozmografiji« Anonima Ravenjanina, Zadar, 1995., 35 i d., s literaturom i diskusijom. Pisac Ljetopisa hoće reći približno ovo: nekoć je u nekom nepoznatom mjestu, Aranzoniji, postojala biskupija; ona je »sada« smještena u »kaštel« Zadar; ta je biskupija, dakle, očito i nedvojbeno beznačajna.

Grgurovo pismo splitskom nadbiskupu Rajneru datirao je Kukuljević s 1178. god., Smičiklas s 1178.–1179., Fejér s 1170. god., a Šufflay (a po njemu Peričić) s 1177. god. Šufflaya je pri tome vodila okolnost da je te godine Rajner imao čast legata. Peričić misli da je Rajner tu čast dobio 1177. god., ali iz papina pisma proizlazi samo to da je te godine Rajner već bio papin legat, ali ne i da je on to postao upravo te godine. Pismo je dakle samo *terminus post quem non*. Naime, te godine papa svojim pismom od 22. VIII. 1173.⁶⁵ imenuje Rajmunda de Capello papinim legatom i povjerava mu rješavanje spora o Hvaru između splitske i zadarske nadbiskupije, a u uvodnim riječima naziva Rajnera *apostolice sedis legato*. U 1177. god. Rajner je već papin legat i papa njemu, kao svom »generálnom« legatu, javlja da je Rajmondu de Capello povjerio specijalnu dužnost da ispita i riješi spor oko Hvara. Iz toga slijedi da i pismo izaslanicima splitskog nadbiskupa⁶⁶ treba datirati u skladu s time, dakle, najvjerojatnije oko 1176. god.

Ali, ni iz tih pisama ni iz drugih okolnosti ne slijedi da je papa Aleksandar III. obnovio barsku nadbiskupiju, već da je to bila samo živa Grgurova želja koja je, dakako, nailazila na podršku splitske crkve.⁶⁷

Datacija političkih okolnosti u kojima je pisan Ljetopis (nakon 1171.) i sačuvanih Grgurovih pisama (od 1173. do približno 1176.) kao i sadržaj pregovora o suradnji splitskih crkvenih vlasti i Grgura dovodi nas do zaključka da jedno (Ljetopis) i drugo (pisma) stoje u najužoj vezi, da sve ukazuje na to da je pisac Ljetopisa upravo Grgur i da je Ljetopis pisan poslije 1171.

9. Odnos cara Emanuela prema Beli III.

Ponovimo da se Emanuel uspješno uplitao u unutarnja pitanja hrvatsko-ugarske državne zajednice, osobito u pitanje nasljeđivanja ugarskih kraljeva, jer je to bio najjednostavniji i

⁶⁵ CD II, 147, br. 144.

⁶⁶ Vidi bilj. 63.

⁶⁷ U izvornoj ispravi od 29. XII. 1167. (CD II, 109, br. 103) papa Aleksandar energično zahtijeva od ulcinjskog i barskog svećenstva da se pokore dubrovačkom nadbiskupu. Pritom se posebno ističe da su se tamošnji biskupi (*Dulchinensis et Antivarensis episcopi*) podigli protiv dubrovačkog nadbiskupa. A 28. XII. 1187. god. papa Urban III., pozivajući se uz ostalo na papu Aleksandra III., daje dubrovačkom nadbiskupu vlast nad gradovima *Gudianensem* (= Budva) i *Antivarensensem* (= Bar). U bilješci uz ovu bulu Smičiklas primjećuje: »Original sa posve dobro sačuvanim pečatom u arhivu u Dubrovniku«. Međutim, očito previdom, Peričić tvrdi da Smičiklas ovu bulu (n. dj., 230) smatra sumnjivom. Ali, Smičiklas je upravo u navedenoj bilješci dodao da postoji i »zanimljivi priepis« u Dubrovačkom arhivu i prijepis u tzv. *Bullarium Ragusinum* u »Zemaljskom arhivu u Zagrebu« na str. 385 pa se na to očito odnosi dodatna Smičiklasova napomena: »Sumnjiva bula, kao i slične predjašnje«. Ta se napomena, dakako, ne može odnositi na »original« jer »original« ne može biti »sumnjiv«. S druge strane, u razdoblju do 1189. god. Grgur sam sebe naziva ovako:

– CD II, 170, br. 169: *Dioclitane atque Antivari ecclesie humilis minister*,

– CD II, 153, br. 155: *Antibarensis minister*,

– CD II, 167, br. 159: *Antivarensis humilis archiepiscopus*,

– A. VUČETIĆ, Spomenici dubrovački, *Srd* V, 1906., 54: *Antivarensis antistes*.

Dakle, Grgur očito izbjegava naslov *archiepiscopus*, a samo ga jedanput (!) rabi i to u pismu upućenom izaslanicima splitskoga nadbiskupa. Taj posve osamljeni slučaj može se lako objasniti željom da se splitske crkvene krugove »podsjeti« na korist koju bi priznavanjem nadbiskupske časti Grguru imala i splitska crkva. U svakom slučaju, iz titule koju je Grgur sam sebi podijelio, ne smije se izvesti zaključak da je on doista ikada postao nadbiskupom.

najsigurniji način izravnog bizantskog utjecaja. Gezin sin Stjepan III. uspio se doduše dokopati prijestolja, ali ga je Emanuel toliko pritisnuo da mu je Stjepan III. 1163. god. predao svojega brata Belu (budućega kralja Belu III.) na »odgoj« u Konstantinopol gdje ga je car zaručio sa svojom kćeri Marijom, priznao mu titulu despota i time pravo da ga naslijedi na carskom prijestolju. Stjepan III. je ujedno obećao da će izručiti Beli njegovu »baštinu«, Hrvatsku i Dalmaciju. Emanuel je 1165. god. uspio vojskom zaposjednuti velik dio »Beline baštine«, ali očito nije ni pomišljao na to da bi »baštinu« predao Beli na upravljanje: nema ni jednog jedinog dokaza da bi Bela doista došao u posjed »svoje« zemlje. Bizantskim namjesnikom u našim krajevima postao je najprije Nicefor Halupa, a poslije njega Izanacij, *dux Dalmatiae atque Dioclie* (1166.) i Konstantin Duka (1171., 1174.).

Ako je Bela ikada vjerovao da će postati bizantski car, vrlo se brzo uvjerio da je on samo nevažna šahovska figura u široko zasnovanoj Emanuelovoj strategiji. Naime, jedva dvije-tri godine nakon što je Emanuel zaručio Belu s Marijom, umro je 1166. god. normansko-sicilijanski kralj Vilim I. pa je Emanuel smjesta ponudio da se maloljetni Vilim II. zaruči s Marijom.⁶⁸ U Siciliji se, iz razumljivih razloga, u to nisu htjeli upuštati. Uostalom, Emanuelu je dobro došlo posve neočekivano rođenje sina Aleksija (1169.).⁶⁹ To je ostarjelom caru omogućilo daljnje kovanje grandioznih planova. Beli je odmah ukinuta titula despota i pravo na bizantsko prijestolje. Ugarski kralj Stjepan III. naglo umire 4. III. 1172. u dobi od 27 godina. Arnold iz Lübecka javlja⁷⁰ da je Bela otrovao svojega brata – ali jedva bi trebalo sumnjati u to da je u smrti Stjepana III. svoje prste imao bizantski dvor. Emanuel odmah šalje Belu u Ugarsku da preuzme vlast. Nakon toga je, dakako, bilo očekivati da će Beli biti vraćena njegova baština, Hrvatska i Dalmacija, na koju je imao nedvojbeno pravo. Ali, Emanuel je i ovom prigodom pokazao vrhunski cinizam i nije ni pomišljao da Beli preda ono za što se ranije toliko gorljivo i »plemenito« borio. Umjesto toga Emanuel zadržava pod bizantskom vlašću golemu upravnu jedinicu, cjelokupno »kraljevstvo Dalmacije i Hrvatske« odnosno »dukat Dalmacije i Hrvatske« koji je obuhvaćao i Duklju.

10. O povijesnoj stvarnosti Svetopelekove države

U poglavlju II/2 prikazali smo sastavne dijelove neobične Svetopelekove države, opisane u glavi IX. Ljetopisa. Takve države nije bilo u vrijeme u kojem bi ona, prema podacima koje daje Ljetopis, trebala postojati (približno druga polovica IX. stoljeća), a nema nikakva oslonca u vrelima da bismo je mogli povezati s nekim povijesnim realitetom ni prije ni kasnije. Ona ni izbliza nije slična jadnim ostacima dukljanske države pod Radoslavom, sredinom XII. stoljeća, ali ni situaciji u doba države Radoslavljeva oca Gradinje (kad je obuhvaćala samo Zetu i Travunju), pa čak ni situaciji dukljanske države u doba njezinoga najvećeg opsega u XI. stoljeću.

⁶⁸ *Annales Romualdi*, MGH, *Scriptores* XIX, 436.

⁶⁹ G. OSTROGORSKI, *Urum-Despotes. Die Anfänge der Despoteswürde in Byzanz*, *Byzantinische Zeitschrift* 44, 1951., 457 = *Urum-despot, počeci despotskog dostojanstva u Bizantiji u: Iz vizantijske istorije i prosopografije*, Beograd, 1970., 215.

⁷⁰ ARNOLDUS LUBECENSIS, *Chronica Slavorum, Monumenta Germaniae Historica* (dalje: MGH), *Scriptores* XXI, 220.

Nasuprot tomu, Svetopelekova se država dosta dobro slaže s opsegom bizantskih teritorija u Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni, Raški i Duklji, uz već navedene dvije razlike (mletačka Dalmacija i kontinentalno hrvatsko područje od Vinodola na jug), koje treba pripisati političkoj tendenciji Ljetopisa.

Novija istraživanja bacaju novo svjetlo na organizaciju bizantske uprave na područjima istočno od Jadrana u doba Emanuela. Ferluga je vrlo temeljito istražio bizantsku upravu u Dalmaciji i došao do zaključka da je od 1170. do 1174. (ili 1176.) Konstantin Duka, bizantski namjesnik, bio »na čelu razmjerno velike provincije koja je obuhvaćala Duklju, Dalmaciju, Hrvatsku, Albaniju i Split«⁷¹.

Za Izanacija, koji je 1166. god. upravljao tim golemim područjem, sačuvana je izvorna isprava u kojoj se on u protokolu zove *dux Dalmacie atque Dioclie*.

Za idućega poznatog bizantskog upravitelja Dalmacije, Konstantina Duku, postoji vijest iz također izvorne isprave iz 1171. god. po kojoj on vlada *in toto regno Dalmacie et Chroacie*.⁷² Što je obuhvaćao *totum regnum Dalmacie et Chroacie*? Na prvi pogled bi se reklo da je pod tim nazivom obuhvaćena Dalmacija oko Splita i Hrvatska u onom području na koje se protezala bizantska vlast, tj. južno od Krke. Ali, Ferluga je 1978. god.⁷³ upozorio na važnu bilješku u Par. gr. 1564, f. 18, koja je objavljena još davne 1708. god. i koju je ponovno objavio Schreiner 1971. god.⁷⁴ U toj se bilješci o Konstantinu Duki govori, među ostalim, ovo: »(...) nakon što je bio imenovan duksom i namjesnikom (αρχηγον) cijele Duklje, Dalmacije, Hrvatske, Arbanije i Splita (...)«. Dakle, pouzdani podaci za Konstantina Duku priopćuju da je bio a) *dux in toto regno Dalmacie et Chroacie* i b) da se njegova vlast protezala i na Duklju.

Ferluga je bez argumentacije koncedirao da bi možda potkraj bizantske vlasti nad Dalmacijom ponovno došlo do uspostave dviju provincija, tj. Dalmacije i Hrvatske, s jedne, i Duklje s druge strane. Ali, ako je *totum regnum Dalmacie et Chroacie* obuhvaćao 1171. god. Duklju, ne vidimo razloga zašto to isto ne bi vrijedilo i 1178. god.⁷⁵ u vjerodostojnoj, ali ne izvorno sačuvanoj ispravi u kojoj se Rogera u protokolu titulira *duce in Spalato et in tutto l' regno di Croatia et Dalmatia*. Isto vrijedi i za ispravu iz 1180. god.⁷⁶ *in ducatu Dalmatie et Croatie existente domino Rogerio Slavone duca*. Drugim riječima, ne vidimo razloga zašto bi nakon 1174. došlo do stvaranja dviju provincija, jedne u Dalmaciji, a druge u Duklji.

Povezanost Duklje, Dalmacije i Hrvatske u jedan bizantski dukat u vrijeme od 1165. do 1180. god. posvjedočena je, dakle, vijestima Honijata, Cinama, sačuvanim ispravama i bilješkom što ju je Schreiner objavio 1971. god. Sintagma *totum (!) regnum Dalmatie et*

⁷¹ N. dj. (bilj. 13), 269. Ferluga upozorava na slične teze P. SCHREINERA, Der Dux von Dalmatien und die Belagerung Anconas im Jahre 1173, *Byzantion* XLI, 1971., 285–311.

⁷² CD II, 131, br. 126.

⁷³ FERLUGA, n. dj., (bilj. 13), 262.

⁷⁴ SCHREINER, n. dj. (bilj. 71), 286 i d.

⁷⁵ CD II, 156, br. 153.

⁷⁶ CD II, 160, br. 165.

Chroatie u nekim ispravama najvjerojatnije odaje i pretenzije Bizanta na mletačku Dalmaciju i Hrvatsku sjeverno od Krka.

11. Položaj pape Aleksandra III.

Iz prethodnih raščlambi smo vidjeli kako su u doba pisanja Ljetopisa splitska i barska crkva imale zajednički interes protiv Mletaka i zadarske nadbiskupije, s jedne, i dubrovačke nadbiskupije, s druge strane. Nadalje, vidjeli smo da je taj zajednički interes ujedno u cijelosti bio u skladu s političkim ciljevima Bizanta. Ali, da bi splitska i barska crkva mogle ostvariti svoje želje, bila im je, u prvom redu, potrebna bezrezervna podrška pape Aleksandra III. (1159.–1181.).

Papa je pritom morao uzeti u obzir sve čimbenike svoga, zbog vojničke slabosti, vrlo osjetljivog položaja. Prije svega, s juga je prijetila normansko-sicilijanska država u doba svojega jakog vladara Vilima I. Ipak, ta je opasnost bitno oslabila nakon smrti Viliama I., 7. V. 1166. god. Ali, ostala su dva velika i vrlo opasna čimbenika, njemački car Fridrik Barbarosa (1151.–1190.) i bizantski car Emanuel Komnen (1143.–1180.), oba vrlo sposobna i neizmjereno ambiciozna. Neposredna i ogromna opasnost prijetila je ponajviše od Fridrika, koji je štutio protupape Viktora IV. (1159.–1164.), Paskalina III. (1164.–1168.) i Kaliksta III. (1168.–1178.). Papi su u takvoj situaciji bili od neprocjenjive pomoći Mleci, koji su 1164. god. pristupili antifridrikovskom savezu Padove, Vicenze i Verone, koji se ubrzo povezao s moćnim lombardskim gradovima, izrazitim protivnicima Fridrika. Ovaj je 1164. god. napao Mletke, ali je pritom doživio težak poraz, tako da je čak zarobljen sam akvilejski patrijarh zajedno sa svojim brojnim furlanskim uglednicima. Aleksandar III., sve da je i htio, nije se mogao lišiti mletačke pomoći, pa kada mu se splitski nadbiskup požalio na nepravdu koju je pretrpjela splitska crkva osnivanjem zadarske nadbiskupije, papa mu je odgovorio da u odnosu na zadarsku crkvu neće odrediti »ništa novo« (*de novo*) što bi bilo protiv časti splitske crkve.⁷⁷ Prekrasno stilizirano papino pismo, puno uzvišenih misli i utješnih riječi, sigurno nije zadovoljilo splitskog nadbiskupa, kojega, dakako, nije moglo zadovoljiti papino obećanje da »ubuduće« neće ništa poduzeti protiv interesa splitske crkve. Split je htio nešto posve drugo, tj. da Zadar crkveno ponovno pripadne pod Split.

Kada je 1171. god. došlo do definitivnog razlaza i otvorenoga neprijateljstva između Bizanta i Mletaka, papa se morao odlučiti kome će se od svojih dotadašnjih saveznika prikloniti. Mislimo da o stvarnoj strateškoj odluci Aleksandra III. ne može biti ni najmanje sumnje. Mleci su i tada, i još stoljećima kasnije bili, za papinstvo jedva podnošljiva, a često i krajnje neprihvatljiva sila – ali oni nikada nisu bili opasni za opstojnost rimskoga katoličanstva u crkvenom i svjetovnom pogledu. Bizant je još od VIII., a pogotovu od sredine XII. stoljeća dalje bio smrtni neprijatelj Rima jer je svaki veći bizantski uspjeh otvarao skrajnje mračne perspektive pretvaranja Svete Stolice u najboljem slučaju u bizantskoga eksponenta na Zapadu bez ikakva realna identiteta. Zbog toga je *a priori* jasno da je srce Aleksandra III. bilo uz Mletke. On je pri tome nužno morao biti više nego oprezan, jer

⁷⁷ CD II, 100, br. 97 (5. V. 1166.).

je još od 1151., a onda ponovno 1157. god. Emanuel vojnički zaposjeo Anconu, od 1165. god. zavladao velikim dijelom Dalmacije, a 1166. čak ponudio ruku svoje kćeri maloljetnom Vilimu II., s neskrivenim ambicijama da se čvrsto ugnijezdi u južnoj Italiji. Aleksandar III. bio je posve svjestan Emanuelovih grandioznih planova, a ovaj ih nije ni najmanje krio. Od sredine šezdesetih godina dalje vodili su se – navodno vrlo ozbiljni – pregovori između pape i Emanuela o ponovnom ujedinjenju zapadne i istočne Crkve koje bi imalo za posljedicu priznanje rimskoga pape kao vrhovnog poglavara cjelokupnog kršćanstva. Usto je Emanuel obećao bogatu financijsku pomoć, koja bi papi i te kako bila potrebna u borbi protiv Fridrika i protupape Paskalina. Ali, kao protučinidbu Emanuel je zahtijevao da ga papa prizna kao jedinoga pravog cara (umjesto Fridrika) i da mu ujedno prepusti suverenitet nad Rimom. Paralelno s time došlo je do sklapanja braka između članova bizantske carske obitelji i moćne rimske obitelji Frangepana. Zbog takvih neskrivenih Emanuelovih apetita, Aleksandar III. nije imao mnogo izbora: na riječima je bio spreman na pregovore, ali u stvarnosti mu nije bilo teško da u sukobu Mleci–Bizant izabere onu stranu koja je bila neusporedivo manje opasna, tj. Mletke.

U suptilnoj igri između Emanuela i pape nije nedostajalo ni konkretnijeg pritiska. Naše je mišljenje da se šibenske pomorske pljačke oko 1167./1169.⁷⁸ i 1177.,⁷⁹ o kojima izvještavaju pisma pape Aleksandra III., ne mogu tumačiti odvojeno od odnosa car–papa. Šibenski gusari nisu djelovali bez znanja bizantskih vlasti u Dalmaciji. To se najbolje vidi po tome što Aleksandar III. piše splitskom nadbiskupu (1177. i trogirskom biskupu) i traži od njih pomoć da se opljačkane stvari vrate vlasnicima, premda bi trebalo očekivati da se papa u prvom redu potuži bizantskom namjesniku u Dalmaciji jer bi od njega mogao najlakše postići da Šibenčane ukroti i kazni. Ali, očito je Aleksandar III. znao odakle dolaze poticaji Šibenčanima.⁸⁰

Možda je slučaj da sve do 1177. god. Aleksandar III. više ne spominje zadarsku nadbiskupiju, a možda je papa mudro čekao, pa kada više nije imao razloga tajiti svoje namjere, on iz Mletaka javlja da šalje svoga legata Rajmunda de Capello zbog spora između splitskog nadbiskupa i *Jadrensem archiepiscopum super episcopatu de Fara*.⁸¹

Dakle, do 1171. i poslije 1177. god. splitska crkva nije mogla očekivati da papa podrži njezine želje u pogledu Zadra. Isto to vrijedi i za neskrivenu tendenciju Ljetopisa da uzvisi salonitansku, a podcijeni zadarsku stolicu. Samo između ta dva termina mogli su se Split i pisac Ljetopisa nadati papinoj podršci, više zahvaljujući skrajnje opreznom diplomatskom nastupanju Aleksandra III. nego stvarnim šansama. Do 1171. god. bilo bi, ponovimo, deplasirano ne uzeti u obzir bizantsko-mletačke kakve-takve zajedničke interese, a poslije 1177. god. papa se već tako jasno očitovao u prilog mletačkih prava nad Zadrom da bi pisanje Ljetopisa s takvom tendencijom u Rimu moglo biti shvaćeno kao izravna provokacija.

⁷⁸ CD II, 117, br. 110.

⁷⁹ CD II, 144, br. 142 (23. VIII.).

⁸⁰ Po nekim su autorima ovi gusarski šibenski pothvati dokaz gospodarske i društvene zaostalosti Šibenika u odnosu prema drugim dalmatinskim gradovima.

⁸¹ CD II, 147, br. 144 (23. VIII.).

Dakle, i analiza odnosa pape i Bizanta dovela je do rezultata da je vrijeme između 1171. i 1177. najvjerojatnije razdoblje sastavljanja Ljetopisa.

11. Za pisca Ljetopisa *Croatia Rubea* je sinonim za *Dalmatia superior* i *Praevalitania*. Naše su raščlambe pokušale pokazati da je ideja o Hrvatskoj približno na području stare Duklje bila povijesni realitet u XI. i XII. stoljeću. Što se pak tiče pridjeva »crvena«, mislimo da su dosadašnji posve bezuspješni i neuvjerljivi prijedlozi već *priori* bili osuđeni na propast. Piscu bujne mašte, koji se naveliko raspisao o golemom mnoštvu kraljeva što slijede jedan za drugim u beskrajnom nizu od mitskog gotskog kralja Senubalda iz V. (!) do Radoslava sredinom XII. stoljeća – nizu u kojemu vrlo često nalazimo imena za koja ne postoji ni najmanji podatak u bilo kojem drugom vrelu i čitamo začuđujuće precizne podatke o godinama vladanja i bezbroj drugih, često iznenađujućih pojedinosti, izmisliti i pridjev »crvena« nije bilo nimalo teško.

Vrijedi li to i za naziv *Croatia Alba*? To nije nimalo nemoguće. Ali, nije li možda pisac Ljetopisa negdje pročitao o sjevernoj Bijeloj Hrvatskoj i onda po uzoru na taj naziv izmislilo »crvenu« – slično kao što je Toma Arcidakon negdje pročitao nešto o sedam ili osam četa (*tribus nobilium*) koje su s Totilom došle iz Poljske. Prema dosadašnjim raščlambama u literaturi ne može se ovakva misao postaviti čak ni kao hipoteza – eventualno možda kao naslućivanje.

III.

U ovome radu naš je cilj bio utvrditi vrijeme i razlog nastanka Ljetopisa. Proučavajući Ljetopis došli smo usput i do nekih zapažanja za koja smatramo da nisu bez interesa pa ih u ovome dodatku priopćujemo. Riječ je o pitanjima neposredno povezanima s istraživanjem vrelâ, jer je to jedini put daljnjem napretku povijesnih spoznaja. Ne vidimo velike koristi od inteligentnog razmišljanja o pročitanim vrelima i literaturi, premda se i tako tu i tamo može ponešto zapaziti. Ipak, kudikamo veći dio stvarnog napredovanja znanosti čini mukotrpan rad na sačuvanim vrelima i diskusija povezana s takvim radom. Posve smo sigurni da će naše analize u ovome dodatku pasti na plodno tlo znanstvene diskusije.

1. Vat. Lat. 6958 spominje na fol. 53' (u glavi II. standardne podjele po Črnčiću) *Praevalitana urbs*, što Šišić ispravlja u *regio* kao »očitu grešku«⁸² uz obrazloženje da »*urbs*« u Ljetopisu znači samo Rim i Konstantinopol. Mijušković se s time nije složio »budući da je kod srednjevjekovnih pisaca vrlo čest običaj da značajnije gradove nazivaju *urbs*«. ⁸³ Mijušković ima, dakako, pravo, ali mislimo da vrijedi upozoriti na još nešto. Naime, *Praevalitana urbs* je očito isto područje kao i *Croatia Rubea*, odnosno *Dalmatia superior*. U glavi XXVIII. (fol. 161') govori se o banu, *qui Prevalitanam regionem regebat*, čime je nedvojbeno potvrđeno da je *Praevalitana urbs* jedna od »konfederalnih jedinica« Svetopelekove države. Dakle, ovako isto treba tumačiti i sintagmu Cinamovu »slavni grad Diokleja, koji je sagradio car Romeja Dioklecijan«, ⁸⁴ koja je, kao što smo već napomenuli, uzrokovala

⁸² ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 18), 295.

⁸³ MIJUŠKOVIĆ, *n. dj.* (bilj. 18), 181.

prilične teškoće pri interpretaciji. Dovoljno je uzeti u obzir da se pod pojmom *grad* često misli na glavni grad s čitavim distriktom, odnosno čak na širu regiju pa teškoće nestaju. Slično i Kekaumen govori o »gradovima (καστρα) Zeti i Stonu«⁸⁵ pa je i to objašnjeno kao netočna informacija: »Kekaumen smatra Zetu gradom, a ne oblašću, što svakako nije tačno«. ⁸⁶ Ova teškoća nestaje ako se prihvati naše objašnjenje.

2. U fol. 55 Vat. Lat. 6958 (= glava IX. standardne podjele) pisac Ljetopisa priča kako je papa Stjepan zaželio upoznati Konstantina jer je »dočuo da je svojim propovijedima obratio bezbrojni narod. Naime, Konstantin presveti čovjek (*vir sanctissimus*) postavio je svećenike i sastavio pismo za slavenski jezik (*litteram lingua sclavonica componens*), preveo (...) sve svete knjige Staroga i Novoga zavjeta iz grčkoga na slavenski i uredio im misu na grčki način (*missam eis ordinans more Graecorum*)«. Primivši papino pismo Konstantin je krenuo na put i prolazeći kroz Svetopelekovo kraljevstvo pokrstio kralja »zajedno sa sveukupnim njegovim kraljevstvom«. Tamo je ostao više dana pa je krenuo u Rim, gdje mu je papa pri ulasku u samostan dao ime Ćiril. Dakle, po piscu Ljetopisa, Konstantinu treba zahvaliti prethodno pokrštenje mnogih naroda, sastavljanje posebnog pisma za Slavene, prijevod Biblije na slavenski, uvođenje liturgije na grčki način i, konačno, prigodom putovanja u Rim pokrštenje Svetopeleka i njegova naroda. Za nas je u ovom izvješću najvažnija poruka da je presveti Konstantin, uz ostalo, sastavio posebno pismo za Slavene i da je tadašnji papa duboko poštivao cjelokupno Konstantinovo djelovanje – prema tome i od Konstantina stvoreno slavensko pismo. Napadanje na to pismo bilo bi, dakle, u izravnoj suprotnosti sa stajalištem Rimske Crkve. Pisac Ljetopisa stavlja se na taj način u izričitu, izravnu i vrlo energičnu obranu »slavenskog pisma«.

Pisac Ljetopisa ujedno opisuje pokrštavanje Slavena u Svetopelekovoj državi (dakle »Hrvatskoj« i »Srbiji«) kao posljedicu Konstantinova djelovanja bez ikakva sudjelovanja pape. Pokrštenje Svetopelekove države došlo je s istoka, što se vidi i po grčkoj liturgiji koju je Konstantin uvodio i ranije (a valjda i u Svetopelekovoj državi).

Nastavak izvješća nije manje značajan. Nakon što se Svetopelek i njegov narod pokrstio, trebalo je organizirati državu pa je kralj zamolio rimskoga papu i konstantinopolitanskog cara da mu jave kakve su nekoć bile granice pojedinih provincija. Prvi dolaze papini legati s punim papinim ovlaštenjem da se narod učvrsti u vjeri i da se posvete biskupi i crkve. Tek nakon toga dolaze i carski legati. Nakon toga je došlo do sabora *in planitie Dalmae* »po nalogu papina zastupnika Honorija« (*iussu Honorii apostolici vicarii*), na kojem se rješavalo 8 dana o crkvenim i 4 dana o svjetovnim stvarima pa je »rukom zastupnika Honorija, kardinala i biskupa, kralj okrunjen, i to okrunjen na način rimskih kraljeva« (*per manus Honorii vicarii et cardinalium atque episcoporum coronatus est rex atque coronatus more Romanorum regum*). Dakle, o svemu odlučuju papini legati, a carski se više uopće ne pojavljuju; oni svojom nazočnošću daju samo neku vrstu prešutne suglasnosti.

⁸⁴ CINAM, (bilj. 19), 249.

⁸⁵ *Sovety i rasskazy Kekavmena*, izd. G. G. LITAVRINA, Moskva, 1972., 170 (§ 30).

⁸⁶ Vidi VIZ III, 212 (komentar J. FERLUGE).

Ukratko, kršćanstvo je u »Hrvatsku« i »Srbiju« došlo, prema piscu Ljetopisa, s istoka (uz punu suglasnost pape, koji se beskrajno divio cjelokupnoj djelatnosti pokrstitelja iz Konstantinopola), a nakon toga je pri uređenju Svetopelekove države i pri organizaciji vjerskoga života odlučujuću ulogu u njoj imao papa uz punu carevu suglasnost.

Poruka je Ljetopisa izvanredno rafinirano sastavljena. Ni svjetovna ni crkvena vlast ne mogu prigovoriti da su zanemarene u doba pisanja Ljetopisa, a upravo su papini legati u Svetopelekovoj državi kasnije organizirali takvu podjelu crkvene vlasti po kojoj bi na sjeveru postojala vlast salonitanske crkve nad Zadrom, a na jugu barske nad Dubrovnikom. Od pape se ujedno očekuje da prizna slavensku liturgiju grčkoga tipa jer je i nju uredio presveti Konstantin (*missam ordinavit more Graecorum*), kojega je papa »Stjepan« toliko cijenio. Čini nam se vrlo vjerojatnim da je i crkvena podjela Svetopelekove države provedena na sličan način: na snazi bi na zapadu – uključujući i Dubrovnik – ostala liturgija rimskoga tipa pod metropolitanskom vlašću salonitansko-splitskog nadbiskupa, a u Crvenoj Hrvatskoj, Srbiji i Bosni grčka liturgija pod metropolitanskom vlašću dukljansko-barskog nadbiskupa.

Ostaje otvorenim pitanje koje je pismo po Ljetopisu »komponirao« Konstantin – glagoljicu ili ćirilicu. Čini se da je pisac Ljetopisa mislio na ćirilicu, koja je u njegovo doba već uvelike prevladavala na područjima za koja je barska crkva bila zainteresirana. Možda je i svjesno zaobišao to pitanje jer je na području splitske metropolije vladala glagoljica pa nije htio ulaziti u to da ne stvara napukline u savezu Split–Bar.

Ali, to je pitanje sekundarno za naše istraživanje. Osnovno je pitanje zašto se Ljetopis tako zdušno zauzeo za liturgiju na slavenskom pismu. On je sigurno bio vrlo dobro upoznat s protivljenjem pape da se liturgija obavlja na slavenskom, pa je nedvojbeno želio da u crkvenopolitičkoj situaciji u kojoj se barska biskupija našla u trenutku kada je očekivala papinu suglasnost za važne promjene u crkvenoj organizaciji, obrani i sačuva *status quo* pozivom na Konstantinov autoritet. Ali, jedva se može sumnjati da je ovaj pokušaj pisca Ljetopisa mogao naići na bilo kakvo papino razumijevanje. Uza svu vještinu pisca Ljetopisa, njegovo zalaganje za grčku liturgiju i slavensko pismo bilo je za njegovu stvar vrlo slaba preporuka. Dovoljno je prisjetiti se poziva pape Ivana X. oko 925. god. upućenog splitskom nadbiskupu i njegovim sufraganima da krenu u »slavensku zemlju« (*per Sclaviniam terram*) i da nastoje da u

*Sclavinorum terra ministerium sacrificii peragant in latina silicet lingua, non autem in extranea,*⁸⁷

tj. da se u slavenskoj (= hrvatskoj: L. M.) zemlji liturgija provodi na latinskom jeziku, a ne na stranom;

nadalje na pismo istoga pape upućeno kralju Tomislavu i zahumskom vojvodi Mihajlu, splitskom nadbiskupu, kleru i cjelokupnom narodu po Slavoniji (= Hrvatskoj) i Dalmaciji, u kojemu ih kori ovako:

⁸⁷ CD I, 30, br. 22 = Doc. 187, br. 149.

*quis etenim specialis filius sancte romane ecclesie, sicut vos estis, in barbara seu slavinica lingua deo sacrificium offerre delectetur,*⁸⁸

tj. koji bi osobiti sin svete rimske crkve, kao što ste vi, rado prinosiso Bogu žrtvu (tj. služio misu: L. M.) na barbarskom odnosno slavenskom jeziku?

i konačno, na pismo pape Aleksandra II. iz 1060. god. u kojem se pod prijetnjom izopćenja zabranjuje

*Slavos, nisi latinas litteras didicerint, ad sacros ordines promoveri (...) prohibemus,*⁸⁹

tj. zabranjuje da se Slavene prima u svete redove ako ne nauče latinsko pismo.

Ni papa Ivan X. u X. stoljeću ni Aleksandar II. u XI. stoljeću nisu zabranjivali služenje Božje službe na slavenskom jeziku, već su samo nastojali da se takva liturgija ne obavlja na područjima na koja se proteže papina vlast.⁹⁰

3. Na osnovi Šufflayjeva mišljenja,⁹¹ kojemu se priklonio i Šišić,⁹² ni najnovija hrvatska historiografija ne sumnja da je bula Benedikta VIII. iz 1022. god. sačuvana u originalu,⁹³ unatoč tome što su to osporavali još Bresslau (1888.) i Kehr (1926.). Kalić je 1979. god. navela⁹⁴ veći broj dokaza ne samo protiv toga da bi ta isprava bila sačuvana u originalu, već i protiv toga da bi bila riječ o autentičnom prijepisu. Stipišić napominje da je bula pisana rimskom (pomiješanom) kurijalom, dakle pismom koje se nikada nije rabilo u Dalmaciji i koje u Dalmaciji »nitko nije poznao«. ⁹⁵ Stipišić dopušta da je isprava možda autentična, ali ne i original, kao što je to 1950. god. predložio Schmidinger. Ne bi li bilo korisno i čak neophodno da se naši povjesnici očituju o stajalištima J. Kalić, osobito onima koja se odnose »na prilike u kojima je (ta bula) navodno sastavljena«?⁹⁶

Sa svoje strane dodajemo da Ivan Đakon god. 1000. spominje dubrovačkoga nadbiskupa, premda su u to vrijeme odnosi Bizanta i Mletaka bili vrlo dobri. Ivan Đakon nije imao nikakva razloga da prihvati zdravo za gotovo da je u Dubrovniku stolovao nadbiskup, a ne biskup. Obratno, J. Kalić napominje da su prema Ivanu Đakonu pod vodstvom svoga

⁸⁸ CD I, 34, br. 24 = Doc. 187, br. 149.

⁸⁹ CD I, 96, br. 67.

⁹⁰ Kada Toma u: RAČKI, *n. dj.* (bilj. 13), 49 tvrdi da je navodno na crkvenom saboru, zaključke kojega je potvrdio Aleksandar II., određeno da »nitko ubuduće ne smije služiti misu na slavenskom jeziku«, onda on samo »dosoljuje« odredbu kakva je sačuvana u potvrdi Aleksandra II. Glasom te potvrde nije bilo zabranjeno služiti misu na slavenskom jeziku, već samo ubuduće rediti hrvatske svećenike, koji ne znaju latinski ili, drugim riječima, postojeći hrvatski svećenici moći će i ubuduće služiti slavensku misu pa će tek postupno, nakon što svi oni umru, nestati liturgije na slavenskom jeziku – a to je nešto posve drugo.

⁹¹ M. ŠUFFLAY, *Acta et diplomata Albaniae mediae aetatis illustrantia* I, Vindobonae, 1913., 16–17.

⁹² ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 18), 70–71, bilj. 47.

⁹³ Tako npr. N. KLAIĆ, *n. dj.* (bilj. 13), 335 naziva je »znamenitom« »zato što je ta druga po redu sačuvana papinska bula na pergameni«; slično i drugi.

⁹⁴ J. KALIĆ, Crkvene prilike u srpskim zemljama do stvaranja arhiepiskopije 1219. godine u: *Međunarodni naučni skup Sava Nemanjić – Sveti Sava*, Beograd, 1979., 27–53, osobito 37–44.

⁹⁵ J. STIPIŠIĆ dao nam je te i mnoge druge korisne informacije u opširnom pismu od 21. VII. 1997. pa mu i ovom prigodom toplo zahvaljujemo na njegovim zapažanjima koja su nam mnogo pomogla.

⁹⁶ KALIĆ, *n. dj.* (bilj. 94), 44–45.

nadbiskupa »predstavnicima Dubrovnika (...) duždu položili zakletvu vernosti«. ⁹⁷ Ali, Ivan Đakon priopćuje nešto drugo: *Illic* (tj. blizu Korčule) *Ragusiensis archiepiscopus cum suis conveniens eidem principi sacramenta omnes facientes, obsequia multa detulerunt*, tj. dubrovački je nadbiskup sa svojim izašao ususret duždu pa su svi položili prisege i donijeli mnoge darove. Ivan Đakon inače o duždevoj ekspediciji piše izvanredno jasno i ističe odluku predstavnika kvarnerskih otoka »da ostanu pod vlašću dužda«, s time da će ubuduće u svečanim crkvenim hvalama staviti njegovo ime nakon imena bizantskih careva. Ali, o duždevom pohodu od Trogira naniže Ivan Đakon se vrlo nejasno izražava. Zašto on piše da je dužd u Trogiru *corroboratus* (?) i da u Splitu *ex voto iusiurandi fide eidem omnes placare satagerunt* (?). A opis duždeva susreta s dubrovačkim nadbiskupom prava je majstorija sugeriranja čitatelju nečega što Ivan Đakon i ne tvrdi. Prije svega dužd uopće ne dolazi u Dubrovnik, njemu ususret ide samo nadbiskup s klerom (*cum suis*), ali ne i predstavnici grada. Kakve je to dubrovački kler dao *sacramenta* i *multa obsequia*? Očito je da ovdje *obsequia* znači darovi – dakle donijeli su »mnoge darove«, ali kako *obsequium* ujedno znači i pojam vezan za podložništvo, Ivan Đakon nastoji probuditi dojam da su dubrovački predstavnici priznali duždu podložnost Dubrovnika. Ove riječi su vrlo slične onima kojima su dužda dočekali u Puli. I tamo je biskup dočekaio dužda s mnogima *et utroque honore eundem ducem glorificavit* (!?), o čemu se u literaturi povela široka diskusija. Nijedno od ponuđenih rješenja ne zadovoljava iz jednostavnog razloga što je Ivan Đakon prikrio činjenicu da Pula nije priznala duždevu vlast. Njega u Puli prima samo biskup, a on, dakako, nije funkcionar grada u užem smislu riječi. ⁹⁸

Prema tome, podatak o dubrovačkom nadbiskupu Ivan Đakon nije ubacio u svoje izvješće o ekspediciji mletačkog dužda u god. 1000. bez nekih skrivenih političkih tendencija, koje se i inače tako često mogu konstatirati u njegovu djelu. On ni izdaleka nije tako čisto vrelo kao što se često prihvaća i citira. Ivan Đakon, ukratko, nije »nasjeo« dubrovačkom svojatanju titule nadbiskupa, već ga, upravo obratno, svjesno »obdaruje« tom titulom, kako bi podigao moral Dubrovčana pred opasnošću od Samujla. Dakako, nakon što je Bazilije II. pobijedio Samujla, on je proveo reorganizaciju šireg područja oko Dubrovnika po svojim zamislima i uklopio ga u dubrovačku temu Dubrovnika. Dubrovačka je biskupija još dugo vremena trebala čekati da joj promijenjene političke prilike omoguće uzdizanje na nadbiskupiju.

Ne bi li bilo korisno da povjesnici i u nas zauzmu modernije stajalište o navodnoj buli Benedikta VIII. iz 1022. god.?

4. Budak je još 1987. prihvatio izjavu pisca »Barskog rodoslova (...) da je njegov original bio sastavljen na slavenskom u što nemamo razloga sumnjati«(?) ⁹⁹ i te riječi doslovno

⁹⁷ *N. dj.*, 41.

⁹⁸ O svemu tome potanje u: L. MARGETIĆ, *Histica et Adriatica*, Trieste, 1983., 217–254, osobito 244–248; ISTI, *Pravni i povijesni aspekti pohoda mletačkog dužda Petra II. Orseola u Dalmaciju u 1000. godini*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci* 5, 1984, 145–156.

⁹⁹ N. BUDAK, *Prilog valorizaciji humsko-duklijanskog kulturnog područja u prvim fazama njegova razvitka* (do 12. st.), *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 16, Split, 1986. (1987.), 127.

ponovio 1997.¹⁰⁰ Takva opetovana apodiktička tvrdnja bez osvrta na problematiku i literaturu nije prihvatljiva.¹⁰¹

Budak, nadalje, dokazuje »na temelju usko historijske analize«, da se glagoljica širila »isprva na području Duklje, Travunje i Zahumlja«. ¹⁰²

Budakova se teza navodno temelji na Baradinu upozorenju na jedan zaključak Splitskog sabora iz 928. god., koje doduše »nije u znanosti bilo prihvaćeno, iako se nikako ne može poreći njegova utemeljenost u izvornom materijalu«. ¹⁰³ Međutim, Barada je tvrdio ¹⁰⁴ da su dalmatinski gradovi bili orijentirani prema Bizantu; oni su politički i crkveno potpadali pod vlast Bizanta pa je za njih »glagoljica u smislu Istočne Crkve nešto naravno«, a, nasuprot tome, za Grgura, rimskog biskupa, bila je »nešto neobično«, jer je on priznavao Zapadnu Crkvu i njezinu liturgiju na latinskom jeziku. Ninska je biskupija obuhvaćala teritorij Hrvatske, dok je vlast dalmatinskih biskupa bila ograničena na »gradsko tlo«, uz izuzetak »Neretljana, Zahumlja, Bosne i drugih oblasti«. Barada podvlači da je »na ovaj teritorij, koji je u okviru Istočne Crkve, najprije uvedena glagoljica«. Budak očito misli da se ove riječi (»ovaj teritorij itd.«) odnose na Neretljane itd. Ali, to nije tako. Barada je pritom imao na umu teritorij pod crkvenom vlašću svih dalmatinskih biskupa od Krka na jug, s time da je taj teritorij jedino na jugu uvelike prelazio uže gradsko područje. Prema tome, Barada nije tvrdio da je glagoljica »najprije uvedena« na Neretljansku oblast itd., već je sintagmom »najprije uvedena« mislio na Dalmaciju od Krka na jug. Budak je ovu Baradinu tezu stavio u svezu sa zaključkom Splitskog sabora iz 928. god. koji glasi:

*Ecclesie vero alie, que in oriente habentur, id est stagnensis, ragusitana et catartitana (!) eandem plenitudinem sedibus et terminus suis in omnibus catholice fidei dogma adsequentur*¹⁰⁵

odnosno, prema prijevodu N. Klaić: A ostale crkve, koje su na istoku, tj. stonska, dubrovačka i kotorska, neka potpuno u svojim sjedištima i granicama u svemu slijede nauku kršćanske vjere.¹⁰⁶ Po Budaku se u tom zaključku »izričito opominje biskupa Stona, Dubrovnika i Kotora, da se u svojim biskupijama u svemu drže ispravnog nauka«. Međutim, zaključak treba ovako parafrazirati: zadarska, rapska, krčka i osorska biskupija (tj. zapadne biskupije), kojima je ninska biskupija protukanonski preotela kontinentalne dijelove njihova područja, neka ponovno preuzmu svoju vlast nad tim kontinentalnim područjima, a stonska, dubrovačka i kotorska (tj. istočne biskupije) neka ostanu u svojim granicama koje su i prije imale. Da je tome tako, vidi se i po potvrdi tih zaključaka od pape Lava VI.¹⁰⁷ On

¹⁰⁰ BUDAK, *n. dj.* (bilj. 17), 130.

¹⁰¹ Vidi npr. KOVAČEVIĆ, *n. dj.* (bilj. 17), 424; BANAŠEVIĆ, *n. dj.* (bilj. 21), 33–35; MIJUŠKOVIĆ, *n. dj.* (bilj. 18), 92 i d.

¹⁰² BUDAK, *n. dj.* (bilj. 99), 126 = BUDAK, *n. dj.* (bilj. 17), 130.

¹⁰³ BUDAK, *n. dj.* (bilj. 17), 129 = *n. dj.* (bilj. 99), 131.

¹⁰⁴ M. BARADA, Episcopus Chroatensis, *Croatia sacra* 2, 1931., 161–215, osobito 214.

¹⁰⁵ N. KLAJĆ, *Historia Salonitana Maior*, Beograd, 1967., 104 = CD I, 37, br. 26.

¹⁰⁶ N. KLAJĆ, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb, 1972., 36.

¹⁰⁷ *Historia Salonitana Maior* (bilj. 105), 105–106 = CD I, 39, br. 27.

inzistira na tome da svi biskupi budu zadovoljni s granicama utvrđenima u starini. On izričito spominje stare granice zadarske, osorske, rapske, splitske i dubrovačke, koje se trebaju protezati i izvan gradskih zidina, a biskupu Grguru kao sjedište određuje Skradin i zapovijeda mu da ubuduće ne smije uzurpirati tuđa područja. Dakako, ni jedne riječi o slavenskom bogoslužju i glagoljici.

Riassunto

LA TENDENZA POLITICA E LA DATAZIONE DELLA C.D. CRONACA DEL PRETE DOCLEATE

Dopo una breve presentazione delle opere recenti riguardanti la Cronaca (Steindorff, Peričić), l'autore esamina due problemi, strettamente connessi tra loro, cioè la sua datazione e la sua tendenza politica.

La Cronaca è stata scritta ai tempi di Emanuele Comneno (cap. XLVII). Il capitolo più importante della Cronaca (cap. IX) descrive, tra l'altro, l'organizzazione del mitico stato del re Svetopelek. Questo stato abbracciava i territori ad est dell' Adriatico, cioè quelli che si trovavano in mano di Bisanzio – però ampliati con i territori che sottostavano a Venezia (le isole del Quarnero e Zara). Inoltre, nel menzionato stato erano state fondate due sedi metropolitane, una settentrionale a Spalato-Salona, l'altra, meridionale, a Doclea. In questa maniera la Cronaca esprime da una parte le pretese del vescovato di Antivari, che avrebbe dovuto assumere il controllo dell'antico territorio metropolitano di Doclea e d'altra parte di Spalato, che doveva estendersi anche ai territori dell'arcivescovato di Zara, costituito non molto tempo prima, cioè appena nel 1154. Una simile organizzazione ecclesiastica sarebbe stata ovviamente di massimo interesse per Spalato e Antivari, e concordava con i piani e le mire di Emanuele dopo l'anno 1171 quando Bisanzio e Venezia erano divenuti nemici implacabili.

Dunque, la Cronaca è stata scritta tra il 1171 e la morte di Emanuele nel 1180. Però la riorganizzazione ecclesiastica necessitava anche il consenso del papa. Questo consenso non era immaginabile dopo il 1177, cioè da quando il papa Alessandro III. si era apertamente schierato al fianco dei Veneziani e senza mezzi termini si era dichiarato favorevole all'esistenza dell'arcivescovato di Zara sotto il primate gradense.

Nello stesso periodo (1171–1177) si possono datare anche le lettere di Gregorio, vescovo di Antivari, indirizzate alle cerchie ecclesiastiche spalatine. Da queste lettere trapela un'attività analoga molto intensa della chiesa spalatina e di quella antivarense.

Nel saggio un'attenzione speciale è indirizzata a quella parte del mitico stato di Svetopelek che consisteva in due entità, la Croatia Alba e la Croatia Rubea. Si dimostra che gli scrittori bizantini, il Continuatore di Scylizes e Niceforo Briennio parlano della presenza di truppe croate nel territorio di Doclea-Zeta nel 1072–1073 e si indaga sulle circostanze del loro intervento. Il termine Croazia è usato per lo stesso territorio anche nella seconda parte del secolo XII nell'opera di Niceto Coniate. Inoltre, quando Cinamo, un affidabile scrittore bizantino, comunica l'integrazione della Croazia e della Dalmazia nell'orbita di Bisanzio, egli insieme con Traù, Sebenico e Spalato menziona anche Doclea.

Infine, nuove indagini (Ferluga) hanno dimostrato che nello stesso tempo (dopo il 1171) i territori della Croazia, Dalmazia e Doclea erano stati organizzati come un'unica provincia con a capo un unico governatore. Questa provincia si chiamava totum regnum Dalmatiae et Croatiae. L'aggettivo totum si riferisce alla pretesa bizantina verso il Quarnero e Zara.